

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut sociologických studií

**Diplomová práce**

**2014**

**Hana Märzová**



**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut sociologických studií

**Hana Märzová**

**Koncept individualizace v sociální teorii**

*Diplomová práce*

Praha 2014

Autor práce: **Bc. Hana Märzová**

Vedoucí práce: **Mgr. Jan Balon, PhD.**

Rok obhajoby: 2014

## Bibliografický záznam

Märzová, Hana. 2014. *Koncept individualizace v sociální teorii*. Praha. 49 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce Mgr. Jan Balon, PhD.

### Abstrakt

Tato práce se zabývá teoretickým významem pojmu individualizace. Předkládá kompilaci a komparaci konceptů individualizace v pojetí tří teoretiků individualizace, Ulricha Becka, Zygmunta Baumana a Anthonyho Giddense a kritickou analýzu kritiky konceptu individualizace zaměřenou především na jeho kontroverzní aspekty. Z analýzy vyplývá, že existují čtyři okruhy kritických námitek vůči konceptu individualizace: 1. Teoretici individualizace své koncepty málo zakládají na empirických výzkumech. Proto jsou koncepty příliš obecné a neodpovídají skutečnosti. 2. Teoretici individualizace umisťují individua „mimo svět“, jako by nebyla závislá na kultuře a druhých lidech. 3. Sociální třídy a genderový status dosud (alespoň do určité míry) ovlivňují život jedinců a jejich identitu. 4. Individualizace se netýká všech stejnou měrou. Z analýzy dále vyplývá, že spory o individualizaci jsou důsledkem odlišného významu, který přisuzují individualizaci tvůrci konceptu a jeho kritici. Teoretici individualizace chápou individualizaci jako makro-sociální jev, zatímco kritici konceptu pracují s individualizací jako s proměnou života a chování jedinců v důsledku působení různých (ambivalentních) procesů. Otázka, jakým způsobem tyto významy opět propojit, případně který z nich upřednostnit, je ponechána dalšímu výzkumu a diskusi.

### Abstract

In this thesis theoretical meaning of the concept of individualization is examined. Compilation and comparison of the concepts of individualization as they are understood by Ulrich Beck, Zygmunt Bauman and Anthony Giddens are put forward. Critiques of the concept of individualization are analyzed with focus on controversial issues of the concept of individualization. The analysis shows four types of objections:

1. Concepts of theorists of individualization are not based on empirical research, therefore they do not match the reality correctly. 2. In the conceptions of theorists of individualization, the individuals seem to be independent on the culture and on other people. 3. Social classes and gender status to some extent still affect the life of the individuals. 4. Individualization does not have the same effect on everybody. The analysis also shows that the controversial issues are the result of different meanings which give to the individualization creators of the concept and its critics. Theorists of individualization understand the individualization as macro-social phenomenon, whereas critics of individualization understand the individualization as the change of life and behaviour of the individuals due to the effect of various ambivalent processes. The question, how to connect those meanings together, eventually which one should be preferred, is a matter for further research and debate.

## Klíčová slova

individualizace, individualizovaná společnost, Ulrich Beck, Zygmunt Bauman, Anthony Giddens

## Keywords

individualization, individualized society, Ulrich Beck, Zygmunt Bauman, Anthony Giddens

Rozsah práce: 109 151 znaků

## **Prohlášení**

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.

Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.

Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 16. 5. 2014

Hana Märzová

## **Poděkování**

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu této práce Mgr. Janu Balonovi, PhD. za jeho podnětné připomínky a přínosné rady. Můj dík patří i mým rodičům a blízkým za jejich podporu nejen v době sepisování diplomové práce.

# Institut sociologických studií

## Teze diplomové práce

### 1. Předpokládaný název práce

Koncept individualizace v sociální teorii

### 2. Námět práce

Individualizace patří k těm sociologickým konceptům, jež byly nesčetněkrát použity mnoha různými autory a jež jsou navzdory – či snad díky - tomu široké a mlhavé. Ve svých dílech se problémem individualizace zabývali již sociologičtí klasikové včetně Emila Durkheima, Maxe Webera či Herberta Spencera a v moderní sociologii jejich žezlo v tomto směru přebíral např. Norbert Elias či Michel Foucault. V současnosti problém individualizace jako součást reflexivní modernizace rozpracoval Ulrich Beck a zabývají se jí i Anthony Giddens a Zygmunt Bauman.

Každý z těchto autorů definuje individualizaci více nebo méně odlišně od druhých. Jednotlivá pojetí individualizace se liší tím, jaké jevy jsou pod tento pojem zařazeny, na jakou historickou periodu je koncept uplatněn a co je považováno za příčiny či důsledky celého procesu. Jednak bývá individualizace spojována s přechodem od tradiční společnosti ke společnosti moderní na přelomu 18. a 19. století a jednak se o ní mluví v souvislosti s procesy probíhajícími koncem 20. století a v současnosti. V prvním případě individualizace souvisí s uvolňováním tradičních vazeb na rodinu, církev či určitou lokalitu, narušováním třídní struktury, nárůstem osobní svobody, ale i s narůstajícím vlivem trhu a státních institucí. Ve druhém případě se do značné míry jedná o postupné vyhrocení výše jmenovaných jevů – sociální vazby se dále uvolňují, roste význam trhu a spotřeby a jedinec získává na jedné straně ještě více možností volby, ale na straně druhé je jeho život ještě silněji ovlivňován a ovládán různými institucemi.

Ve své práci bych chtěla nastínit různá sociologická pojetí individualizace, přičemž bych se soustředila především na koncepty individualizace v dílech současných sociologů a sociálních teoretiků zaměřujících se na individualizaci v současné (postmoderní) společnosti. Tyto koncepty se pokusím podrobněji srovnat a kriticky zhodnotit.

### 3. Předpokládané metody zpracování

Práce bude čistě teoretická. Půjde o kompilační studii sociologického pojetí individualizace u různých autorů. Důraz bude kladen především na současná pojetí individualizace, na jejich srovnání a kritiku.

Mým cílem bude zaprvé shrnout různá pojetí či přístupy k individualizaci v dílech klasických sociologů a následně vysvětlit, jak byla (v návaznosti na ně) pojmána individualizace některými moderními sociology. Na tuto první část navážu ve druhé části tím, že podrobně vysvětlím a srovnám pojetí individualizace u současných sociologů (především u Ulricha Becka, Zygmunta Baumana a Anthonyho Giddense). Zatřetí pak podrobím koncept individualizace v současné sociologii kritice, jež proti němu bývá vznášena, případně poukážu na některé jiné teorie, které představu o individualizované společnosti vyvrací a nahrazují jinými koncepty. Výsledkem mé práce by tedy měl být souhrn různých pojetí individualizace v pracích klasických i moderních sociologů a hlubší analýza a kritika pojetí individualizace v dílech sociologů současných.

Struktura práce:

1. Úvod
2. Koncept individualizace
3. Individualizace v pojetí současných sociologů
4. Kritika konceptu individualizace
5. Závěry

#### **4. Orientační seznam literatury**

Atkinson, Will. 2007. „Beck, Individualization and the Death of Class: A Critique.“ *The British Journal of Sociology* 58 (3): 349 – 366.

Bauman, Zygmunt. 2002. *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta.

Bauman, Zygmunt. 2004. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.

Beck, Ulrich; Elisabeth Beck-Gernsheim. 2001. *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London : SAGE Publications.

Beck, Ulrich; Christoph Lau. 2005. „Second Modernity as a Research Agenda: Theoretical and Empirical Explorations in the ‘Meta-change’ of Modern Society.“ *The British Journal of Sociology* 56 (4): 525 – 557.

Beck, Ulrich. 2011. *Riziková společnost*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Cladis, Mark S. 1992. „Durkheim’s Individual in Society: A Sacred Marriage?“ *Journal of the History of Ideas* 53 (1): 71 – 90.
- Elias, Norbert. 2001. *The Society of Individuals*. New York: Continuum.
- Fine, Gary A.; Brooke Harrington. 2004. „Tiny Publics: Small Groups and Civil Society.“ *Sociological Theory* 22 (3):341 – 356.
- Foucault, Michel. 1998 *The Will to Knowledge. History of Sexuality Volume 1*. London: Penguin Books.
- Frank, David J.; John W. Meyer. 2002. „The Profusion of Individual Roles and Identities in the Postwar Period.“ *Sociological Theory* 20 (1): 86 – 105.
- Giddens, Anthony. 1999. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 2010. *Důsledky modernity*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Halman, Loek. 1996. „Individualism in Individualized Society? Results from the European Values Surveys.“ *International Journal of Comparative Sociology* 37 (3-4): 195-214.
- Keller, Jan. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lipovetsky, Gilles. 2008. *Éra prázdnoty: Úvahy o současném individualismu*. Praha: Prostor.
- Lukes, Steven. 2006. *Individualism*. Colchester: Basil Blackwell., ECPR Press.
- Rutherford, Markella B. 2004. „Authority, Autonomy, and Ambivalence: Moral Choice in Twentieth-Century Commencement Speeches.“ *Sociological Forum* 19 (4): 583 – 609.
- Simmel, Georg. 1957. „Fashion.“ *American Journal of Sociology* 62 (6): 541 - 558.
- Simmel, Georg. 1971. *On Individuality and Social Forms*. Chicago: The University of Chicago Press.

## **5. Konzultant**

PhDr. Jan Balon, Ph.D.

## Obsah

<b>ÚVOD</b> .....	<b>2</b>
<b>1. METODA A CÍL PRÁCE</b> .....	<b>4</b>
1.1 UPŘESNĚNÍ POJMŮ.....	5
<b>2. KONCEPT INDIVIDUALIZACE</b> .....	<b>7</b>
<b>3. KRITIKA KONCEPTU INDIVIDUALIZACE</b> .....	<b>20</b>
3.1 OBHAJOBA, KRITIKA, ZAMÍTNUTÍ .....	20
3.2 TEORIE A VÝZKUMY .....	21
3.3 VÝZKUMNÉ OBLASTI .....	23
3.4 ASPEKTY KRITIKY .....	23
<b>ZÁVĚR</b> .....	<b>34</b>
<b>SUMMARY</b> .....	<b>40</b>
<b>POUŽITÁ LITERATURA</b> .....	<b>44</b>

## Úvod

Koncept individualizace patří od 80. let 20. století k často diskutovaným, ale přesto stále nejasným sociologickým teoriím. Ba co více, je jedním z těch konceptů, které prolomily bariéru mezi sociology a zbytkem světa a našly si cestu z odborných sociologických knih a časopisů do všeobecného povědomí. Největší zásluhu na tom pravděpodobně mají tři nejznámější teoretici individualizace, Ulrich Beck, Zygmunt Bauman a Anthony Giddens, jejichž knihy jsou v sociologii i mimo ni velmi populární.

Prvním textem, který podnítl širokou debatu o individualizaci, byl Beckův článek *Jenseits von Stand und Klasse?*<sup>1</sup> poprvé vydaný roku 1983. Beckův koncept, rozvedený později i v jeho dalších pracích včetně jeho nejznámější knihy *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*, se setkal s velkým ohlasem. Podobné úvahy jako on, začali ve svých pracích rozvádět i Bauman, Giddens a další autoři. Objevilo se však i množství odpůrců a kritiků tohoto poněkud širokého a vágního konceptu. Tito kritici pochází často z řad výzkumníků, kteří se pokouší koncept empiricky uchopit, ale nenachází pro něj dostatečnou oporu v realitě. Ačkoliv je však kritiků konceptu individualizace celá řada, jejich výtky a argumenty jsou často podobné a vztahují se obvykle k několika jeho nejproblematičtějším aspektům.

Záměrem této práce je srovnat koncept individualizace v té podobě, v jaké jej v současnosti rozvíjejí tři uvedení teoretici individualizace, s kritikou, která je proti němu vznášena. Domnívám se, že výše jmenovaní tři teoretici dobře reprezentují současnou, obecně známou podobu konceptu individualizace, byť je koncept v jejich pojetí poměrně široký, vágně formulovaný, nejasný a těžko měřitelný. Z toho důvodu se budu soustředit především na kritiku, která nejasný koncept usazuje a zpřesňuje. Na základě její analýzy zjistím, jaký způsobem se s konceptem individualizace v sociálních vědách pracuje a jaký význam je mu v současnosti přikládán.

Byť diskuse o konceptu individualizace probíhají již 30 let a k tomuto tématu již byla publikována řada prací, domnívám se, že takováto analýza kritiky konceptu individualizace a její srovnání s tezemi teoretiků individualizace zde stále chybí. Věřím

---

<sup>1</sup> Název textu lze do češtiny přeložit jako „Mimo stav a třídu?“.

proto, že moje práce zaplní toto bílé místo a přispěje tak k diskusi o individualizaci, v níž se jinak argumenty zastánců konceptu individualizace a jeho kritiků často míjejí, zatímco diskuse vězí takřka na mrtvém bodě.

Práce sestává ze tří kapitol. V následující, první kapitole nejprve objasním metodu své práce, stanovím její cíl a upřesním některé pojmy, což považuji za nezbytné proto, abych později zabránila nedorozumění či nesprávné interpretaci. Druhá kapitola bude věnovaná samotnému konceptu individualizace. Vysvětlím v ní základní teze Becka, Baumana a Giddense a provedu kompilaci a komparaci jejich teoretických konceptů, což mi umožní vytvořit obraz konceptu individualizace, jak s ním tyto teoretici pracují, a zároveň zdůraznit některé odlišnosti mezi koncepty jednotlivých autorů. V rámci kompilace zvláště upozorním na ty aspekty konceptu individualizace, které bývají považované za problematické. To mi umožní se na tyto aspekty dále zaměřit i v následující kapitole. V návaznosti na to ve třetí kapitole vyložím často vznášené námitky vůči konceptu individualizace, načež podrobím kritické příspěvky ke konceptu individualizace kritické analýze. To mi pomůže odhalit, jaký je význam pojmu individualizace v současné sociální teorii. V samotném závěru na základě předchozí analýzy vysvětlím, jakým způsobem se v současné sociální teorii pracuje s konceptem individualizace, jaké jsou nejvýznamnější námitky proti němu vznášené (případně, jak se s nimi v budoucnu vyrovnat) a co se v současné sociální teorii rozumí pod pojmem individualizace.

## 1. Metoda a cíl práce

Tato práce se zabývá teoretickým významem pojmu individualizace. Její první část je kompilací a komparací konceptů individualizace v pojetí Becka, Baumana a Giddense. Na základě četby prací teoretiků individualizace a orientační četby kritických příspěvků jsem určila několik základních sporných aspektů konceptu individualizace, na které jsem se v této části při srovnávání jednotlivých tezí soustředila. Druhá část je kritickou analýzou kritiky konceptu individualizace. V této analýze přistupuji k uvedeným sporným aspektům konceptu individualizace skrze kritiku, která je vůči nim namířena. Zajímá mě nejen, co tato kritika říká o konceptu individualizace, ale také, jak to říká – jakým způsobem pracuje se samotným pojmem individualizace. Koncept individualizace je prostřednictvím této kritiky usazen a význam pojmu individualizace se vyjasňuje.

Cílem této práce je objasnit současný význam pojmu individualizace v sociální teorii na základě kompilace a komparace konceptů Becka, Baumana a Giddense a analýzy proti nim vznášené kritiky.

Tímto záměrem se tato práce řadí po bok knih Flavie Kippele [1998], Matthiase Jungeho [2002] a Markuse Schroera [2001] nebo článku Matta Dawsona [2012]. Všichni tito autoři ve svých pracích usilují o zpřehlednění konceptu individualizace či jeho kritiky, čímž chtějí diskusi o individualizaci posunout dál. Moje práce se od prací uvedených autorů liší především svým zaměřením na populární koncept individualizace na straně jedné a jeho méně známou kritiku na straně druhé. Domnívám se, že právě velice populární (a mezi širší veřejností téměř „zlidovělý“) koncept individualizace je třeba vyvážit přísnou kritikou, která jej zpřesní.

Dříve než přistoupím ke kompilaci a komparaci Beckových, Baumanových a Giddensových konceptů, upřesním některé pojmy, které používám v této práci.

## 1.1 Upřesnění pojmů

Tím nejvýznamnějším a nejobtížněji definovatelným pojmem je v této práci bezesporu samotným pojem *individualizace*. Moje pracovní definice *individualizace* pochopitelně vychází z toho, jak ji pojmají Bauman, Beck a Giddens<sup>2</sup> [viz např. Bauman 2002: 55, Beck 2007a: 136, Giddens 1991: 5, 14, 35, Giddens 2000: 63, Junge 2002: 7]:

Individualizace znamená vystřídání životních forem průmyslové společnosti jinými v procesu, v jehož průběhu se jedinec stává ústředním bodem pro sebe sama i společnost, nesoucím odpovědnost za utváření vlastní životní dráhy a budování své identity, a to vše v podmínkách sociálního státu.

Pokud nebude uvedeno jinak, budu mít v této práci pod pojmem *individualizace* na mysli právě tento proces. *Konceptem individualizace* mám v této práci na mysli pojetí individualizace, které zde svými tezemi reprezentují Beck, Bauman a Giddens.<sup>3</sup> Tyto tři autory označuji jako *tři hlavní teoretiky individualizace* ve stejném smyslu jako Dawson [2012: 306], tedy ne z toho z toho důvodu, že by se snad věnovali jen individualizaci, ale protože k teorii individualizace všichni tři přispěli významným dílem.

Abych se vyhnula nedorozumění a nezabředávala do složitých a neplodných diskusí, používám v práci pro teze Becka, Baumana a Giddense (nebo všech tří dohromady) označení *koncept* individualizace a nikoliv *teorie* individualizace. Je totiž přinejmenším sporné, zda lze především v případě Baumana a Giddense uvažovat o jejich tezích individualizace jako o *teorii*, protože tyto teze nejsou dostatečně celistvé.

O současné společnosti hovořím v této práci jako o *pozdně moderní*. Jiná označení (např. riziková společnost) používám jen v případě, že je to třeba pro potvrzení specifického pojetí současné společnosti u některého z autorů. V celé práci také užívám pojmy *individuum*, *jedinec*, *člověk* či *jednotlivec* a to v jednom a tomtéž významu.

---

<sup>2</sup> Jak bude řečeno dále, Giddens individualizaci jako takovou na žádném místě nedefinuje, ale přesto je (implicitně) přítomna v jeho pojetí vývoje (pozdně) moderní společnosti.

<sup>3</sup> V širším smyslu slova lze pojímat teorii individualizace i jako teorii proměny vztahu jedince a společnosti v průběhu času [Kippele 1998: 15].

Označují jednoduše jednoho člověka majícího svoji *individualitu*, tedy soubor vlastností, kterými se liší od ostatních. Tento člověk může dále nabývat *identitu* jako něco, co ho spojuje s jeho „historií“ v jeden celek [Kippele 1998: 21].

Je třeba mít na paměti také rozdíl mezi *individualismem a individualizací*. Zatímco *individualismus* je obvykle chápán jako osobní postoj, *individualizace* je makro-sociologický fenomén, proces, který případně může (ale nemusí) způsobit proměnu individuálních postojů [Beck 2007b: 681]. Poněkud zavádějící může v tomto ohledu být také tzv. *nový*, respektive *institucionalizovaný individualismus*<sup>4</sup>, který má blíže k *individualizaci* než ke „klasickému“ *individualismu* a kterým je obvykle myšleno to, že je v současnosti většina výhod sociálního státu (a také mnohé instituce) orientována na (zaměstnané) jedince, což může vyústit v jejich individualistické chování. Ještě jiný význam má *individuace*, která označuje proces emancipace jedinců.

---

<sup>4</sup> Viz např. [Elliot, Lemert 2006] nebo [Giddens 2001: 38-40].

## 2. Koncept individualizace

Koncept individualizace se řadí po bok takových velkých teorií, jako je například teorie jednání. Stejně jako ony je i koncept individualizace nejasný a problematický. Na rozdíl od některých jiných velkých teorií, které jsou dnes často zavrhovány a opouštěny, je však koncept individualizace (nejen v sociálních vědách) široce diskutován. Byť je tak starý jako sociologie sama (nebo snad ještě starší), působí dnes velice aktuálně a naléhavě a sociologie se s ním bude muset vyrovnat.

Jak tomu s velkými teoriemi bývá, i koncept individualizace má své kořeny již v dílech sociologických klasiků. V průběhu historie sociologie pak s tímto pojmem či konceptem pracovala celá řada sociologů. Svoji renesanci zažil v 80. letech minulého století, kdy jej Ulrich Beck použil pro označení jevu, který je podle něho v mnoha ohledech naprosto unikátní a charakteristický jen pro naši současnou společnost.<sup>5</sup> S pojmem individualizace tím byly spojeny zcela nové významy.

Koncept individualizace, (znovu)objevený Beckem, je součástí a důsledkem narůstajícího zájmu o jedince, který je charakteristický pro sociologii druhé poloviny 20. století. Sociologové se začínají zaměřovat více na aktéra, zatímco společnost jako celek mají na zřeteli stále méně. Za zásadní zlom<sup>6</sup> v tomto dlouhodobém procesu lze považovat konec sedmdesátých a počátek osmdesátých let, kdy se objevuje mimo jiné právě i koncept individualizace, který rychle získává na popularitě.

Koncept individualizace, jako součást Beckovy koncepce reflexivní modernity či Baumanovy koncepce tekuté modernity, lze také zařadit mezi tzv. *emancipační teorie modernizace*, rodiny teorií, jejichž autoři hodnotí kriticky současné trendy, které je podle

---

<sup>5</sup> Širokou diskusi o procesu individualizace podnítil Ulrich Beck [1994: 44] svým článkem *Jenseits von Stand und Klasse* poprvé vydaném v roce 1983, kde vyslovil svoji tezi, že během poválečného vývoje došlo v západních industrializovaných zemích ke společenskému individualizačnímu posunu nebývalé šíře, aniž by přitom zmizely rozsáhlé společenské nerovnosti. Tuto tezi Beck později rozvinul v mnoha svých dalších člancích a knihách.

<sup>6</sup> Keller [2008: 1002] spojuje tento zlom také s konceptem sítí, který vzniká ve druhé polovině sedmdesátých let. Jak koncept sítí, tak koncept individualizace podle něho představují pro sociologii nebezpečí, protože jí berou prostor pro hlubší analýzu a kritiku společnosti. Když se sociologie zaměří na individuum, které vyplní celé její zorné pole, nebude se moci zabývat společností a její strukturou. Pokud je pravdou, že stará struktura společnosti (třídy a vrstvy, jak je známe) mizí, pak je úkolem sociologie odhalit strukturu novou.

jejich přesvědčení nutné překročit a překonat, aby mohl být rozvinut emancipační potenciál modernity. [Keller 2007: 19, 44]

V současnosti je již diskuse o individualizaci natolik široká, že Berger a Hitzler [2010] svůj sborník textů vydaný čtvrt století po Beckově textu *Jenseits von Stand und Klasse?* nazývají *Individualisierungen*<sup>7</sup>. Elliot a Lemert [2006: 53-70] rozlišují tři různé současné „teorie individualizace“, přičemž jedna z nich odpovídá Beckovu konceptu, ale druhé dvě jsou mu naprosto vzdálené a do jisté míry i protichůdné. Navíc samotní autoři fenomén, kterým se zabývají, nenazývají individualizace, ale *nový individualismus*. Schroer [2001:13] rozlišuje, pokud jde o koncept individualizace, tři diachronní teoretické perspektivy, přičemž opět pouze jedna (začínající u Simmela, pokračující přes Eliase a končící v současnosti u Becka) odpovídá konceptu individualizace, jak je pojímán v této práci. Junge<sup>8</sup> [2002: 23] rozděluje individualizaci na čtyři různé oblasti problému. Becka spojuje se sociálněstrukturální individualizací a Giddense s proměnou politiky, ale zbývají dvě oblasti, které podle Jungeho leží mimo koncepty těchto teoretiků. Z toho všeho jasně vyplývá, jak široká je diskuse o individualizaci a to jsem se ani nezmínila o specifických diskusích, které se rozvíjí v některých oblastech sociologie<sup>9</sup> nebo dokonce v jiných humanitních vědách<sup>10</sup>.

Je zjevné, že v této práci nemohu obsáhnout diskusi o individualizaci v celé její šíři, a proto jsem se rozhodla, že zde pominu mnohé „alternativní“ koncepty individualizace a budu se zabývat konceptem individualizace v takové podobě, v jaké je dnes dobře známý nejen v sociologii, ale i mimo ni. Tento značně populární proud uvnitř sociologické teorie může být reprezentován již jmenovanými třemi autory: Beckem, Baumanem a Giddensem. Důvodem, proč jsem se rozhodla ve své práci zaměřit právě na tyto autory je jejich popularita, která znamená, že značná část sociologů (i veřejnosti) zná koncept individualizace právě v jejich podání. Na druhou

---

<sup>7</sup> Jde o množné číslo slova „individualizace“.

<sup>8</sup> Junge [2002: 13] považuje tuto mnohotvárnost konceptu individualizace za její přednost a odsuzuje pokusy o sjednocení významů individualizace. Domnívá se, že mnohoznačnost pojmu individualizace skýtá i možnost podívat se na společnost z mnoha perspektiv a že pouze skrze všechny tyto perspektivy si můžeme utvořit celkový dojem.

<sup>9</sup> Viz např. individualizace v sociologii náboženství [např. Pollack, Pickel 2007].

<sup>10</sup> Např. příspěvek Roseneil [2009] vztahující se k individualizaci je na pomezí sociologie a psychoanalýzy a Rutherford [2004] se zabývá problémem na hranici sociologie a etiky (čímž se ovšem do jisté míry vztahuje k Baumanovu konceptu individualizace).

stranu je právě proti tezí těchto autorů nejčastěji vznášena kritika, která už je ovšem méně známá a kterou se budu zabývat až v následující kapitole. Nyní se budu nejprve věnovat tomu, jak uvedení tři teoretici individualizace charakterizují současnou individualizovanou společnost.

Žijeme ve společnosti nejistoty a rizik<sup>11</sup>, ve světě reflexivní, tekuté modernity<sup>12</sup>. Vše pevné bylo roztaveno a náš tekutý svět se teď neustále proměňuje a plyne. Byly rozpuštěny a ztraceny veškeré kolektivní definice a kategorizace a zpřetrhány mnohé vazby. Globalizace podkopává národní hranice.<sup>13</sup> Veškeré vědění se stalo nejistým.<sup>14</sup> Takto katastroficky vidí současnou společnost teoretici individualizace.

---

<sup>11</sup> Beck rozvinul ve své knize *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně (Risikogesellschaft. Auf dem Wege in eine andere Moderne)* nový koncept rizik přítomných ve společnosti druhé – reflexivní modernity. V této své první významné knize Beck [2011: 29–30 a jinde] hovoří (především v souvislosti s environmentálními problémy) o rizicích, nové formě neviditelných, těžko postižitelných hrozeb, které mohou nejprve postihovat příslušníky nižších vrstev, ale velice brzy začínají ohrožovat všechny lidi (v daném regionu) bez rozdílu. Tato Beckova koncepce rizikové společnosti se stala velice populární, když jen krátce po vydání jeho knihy v roce 1986 došlo k výbuchu jaderné elektrárny v Černobylu, který potvrdil aktuálnost Beckovy koncepce.

<sup>12</sup> Označení „reflexivní modernita“ používá pro současnou společnost Giddens i Beck, každý z nich však má pod tímto označením na mysli něco jiného. Giddensovým záměrem je zdůraznit, že se v moderní společnosti „myšlení a jednání ... neustále vzájemně narušují a ovlivňují“ [Giddens 2003: 40]. Již nelze schvalovat sociální praktiky jen proto, že jsou tradiční – schválení je třeba podložit nezávislým věděním, sociální praktiky s jeho pomocí prověřit, a pokud nevyhovují, změnit. Z toho plyne pocit odtrženosti od minulosti, ztráta víry v pokrok, vznik nových sociálních hnutí atd. To vše není výrazem postmodernity, ale spíše známkou vyostřující se, radikalizující se modernity [ibid.:40, 50].

Beckova reflexivní modernita (jinak také druhá modernita) nikterak nesouvisí s „reflexí“ ve smyslu reflektování, nýbrž se sebekonfrontací. Přechod od industriální k rizikové společnosti se podle Becka uskutečňuje pokradmu a nepozorovaně, nelze proto mluvit o tom, že by jej snad společnost nějakým způsobem refletovala. S důsledky této proměny je tak pouze konfrontována. Pokud již dochází k reflektování rizik, je tomu tak až ve druhé fázi přechodu k rizikové společnosti, kdy se rizika stávají součástí většiny (společenských a politických) diskusí. [Beck 2007a: 37-38]

Bauman vytváří vlastní pojmenování současné společnosti. Jeho metafora tekuté modernity odkazující k současné narůstající nejistotě se stala (nejen v sociologii) velmi populární. Bauman chce za pomoci této metafory zdůraznit nestálost, nejasnost a proměnlivost současného světa oproti poměrně stálosti a solidnosti světa klasické modernity. Pevná tělesa klasické modernity (jako např. tradice, rodina, tradiční mužské a ženské role, třídy či vrstvy atd.) byla roztavena s cílem nahradit je novými, lepšími a spolehlivějšími. To se ovšem již nepodařilo, a proto nyní musíme žít ve světě tekuté modernity, v němž jsou blízké vztahy a vazby obnaženy, obdařovány pouze „peněžním smyslem“ a ovládnány instrumentální racionalitou. [Bauman 2002: 13-14]

<sup>13</sup> Globalizací se zabývá především Giddens [např. Giddens 2000]. Všechny uvedené procesy znejistňování světa, nárůstu reflexivity a globalizaci uvádí do souvislostí např. Elliot [2012], Genov [1997] ad.

<sup>14</sup> Pro Giddense znamená reflexivita současné modernity neustálou revizi na základě nových informací či vědění, jímž jsou konstituovány samotné moderní instituce [Giddens 1991: 20]. To nám však neumožňuje lépe kontrolovat naše životy, ba naopak: nejistota roste a dobrat se nějakého *jistého* vědění je dnes prakticky nemožné, protože ona reflexivita modernity, místo aby rozum podpírala a napomáhala mu, spíše ho podvrací a dává prostor k pochybám. [Giddens 2003: 41-44] To má však i pozitivní důsledky: Ústup tradic a nárůst reflexivity v moderní společnosti otvírá prostor nejen k pochybám, ale zároveň i ke vzniku dialogu.

Naopak minulost vykresluje jako věk jistot, byť jistoty omezující a obtěžkané nerovnostmi. V minulosti byla sice individua do značné míry spoutaná tím, kam se narodila, život obecně však byl v době první, klasické modernity jistější a jednodušší, a to v tom smyslu, že nekladl na jedince takové nároky, co se týče neustálého utváření identity a obtížného rozhodování v nejistých podmínkách. Lidé byli omezeni svým genderem a příslušností k určité společenské třídě téměř stejně jako předtím příslušností ke stavu. Svoji identitu si vytvářeli tím, že se ke své třídě a genderu aktivně přihlásili a obsadili některé jim dostupné místo ve společnosti.

V současné, druhé modernitě není naše místo ve společnosti předem dané a na nás coby na jedincích leží tíha velkého životního úkolu, který spočívá ve formování vlastní identity. Abychom tento úkol splnili, musíme ve svém životě neustále činit samostatná rozhodnutí, což je v ovzduší narůstající nejistoty obtížné. Nejistým se stává náš pracovní i rodinný život a rizika, která dalece přesahují naše chápání a kterým se nemáme jak bránit, nás ohrožují prakticky bez ustání. To často vyvolává strach a stísněnost, protože jedinci neustále žijí pod tlakem všemožných obav a často ani neví, odkud riziko přichází a kdo za ním stojí.<sup>15</sup>

Dalo by se očekávat, že za této situace budou riziky ohrožení jedinci držet více pohromadě, jako tomu bylo v době první modernity. Je tu však podstatný rozdíl: pokud se tehdy jedinci cítili být něčím ohrožení, byli vždy ohroženi jako určitá skupina – např. jako ženy, jako pracující či střední třída, jako zaměstnanci určitého podniku<sup>16</sup>, jako občané určitého státu. Bylo tedy jasné, s kým se spojit, a také proti komu bojovat. Protože dnes často není zjevné, koho z nastalých problémů vinit, nemají se jedinci proti komu spojovat, a tudíž ani nenachází důvod k loajalitě a solidaritě [Bauman 2002: 236; Bauman 2004: 136]. Sdružování se za účelem boje s riziky se proto zdá nesmyslné. Nejistota funguje jako podpůrný mechanismus individualizace.<sup>17</sup>

---

<sup>15</sup> Beck [2007: 48] říká, že na rizika není nikdo expert. Rizika nám říkají, co se dělat nesmí, nikdo však neví, co se dělat má, a to nám bere schopnost jednat.

<sup>16</sup> Jedinci jsou obvykle zaměstnáváni jen krátkodobě a svá zaměstnání často střídají, proto jim schází ta solidarita s jinými zaměstnanci [Bauman 2002: 236 - 237].

<sup>17</sup> Jak píše Bauman [2002: 236; zvýraznění v originále]: „Současná nejistota je mocnou *individualizační* silou. Místo aby spojovala, rozděluje.“

Představa nejistoty, tekutosti a rizikovosti současné společnosti je společná všem třem autorům, Beckovi, Baumanovi i Giddensovi, a proces individualizace, coby přenesení zodpovědnosti za zvládání nejistoty a překonávání rizik na jedince, je její nedílnou součástí. Individualizace má však i druhý aspekt: narůstající význam role samotného jedince souvisí s vystřídáním životních forem průmyslové společnosti jinými. Podle Becka [1994a: 44] došlo na pozadí poměrně vysokých materiálních životních standardů a široce prosazovaných sociálních jistot k propuštění jedinců z tradičních třídních vazeb a z genderového statusu mužů a žen a k posílení významu jejich individuálních identit.<sup>18</sup>

Co Beck i další teoretici individualizace tvrdí, je v zásadě poměrně jednoduché: V 70. a 80. letech minulého století došlo nejen k vystřídání tradičních rodinných a sousedských vazeb jejich novými formami, ale také ke snížení významu tříd a genderového statusu.<sup>19</sup> V důsledku řady procesů<sup>20</sup> došlo k rozmazání hranic mezi jednotlivými třídami. Vazba na třídu se proto v jednání lidí začíná dostávat do pozadí a třídní příslušnost přestává být významnou součástí individuální identity.<sup>21</sup> Byť ve společnosti i nadále existují nerovnosti, nejsou již vnímány jako otázka tříd.

Teze individualizace sociální nerovnosti naprosto převrací Marxovu teorii tříd. Marx poukazoval na proces emancipace z rodinných a pracovních vazeb, ale spojoval ho vždy jen s kapitalismem a tedy i s utvářením tříd<sup>22</sup> [Beck 2011: 132-133].

---

<sup>18</sup> Beck o tomto procesu hovoří jako o *pracovně-tržní* individualizaci, protože za její motor považuje pracovní trh. Tím ji také odlišuje od individualizace měšťanské, k níž došlo během 18. a 19. století. [Beck 1994a: 46]

<sup>19</sup> Kritici konceptu individualizace často nesprávně zaměňují teoretiky individualizace proklamované vymizení tříd s odstraněním sociálních nerovností. Především Beck [2007b: 680] klade důraz na fakt, že společnost beztřídní nemusí být společností bez nerovností, ba právě naopak: nerovnosti se v ní mohou ještě více vyostřovat.

<sup>20</sup> Podle Becka došlo ke změnám ve třech oblastech souvisejících s pracovním trhem, konkrétně v oblasti vzdělání, mobility a konkurence [Beck 1994a: 46-47]. Další změnu, jež se udála v západních společnostech, označuje Beck jako „eskalátorový efekt“: napříč všemi vrstvami obyvatelstva došlo při zachování stávajících nerovnostních vztahů k prodloužení průměrné délky života, zkrácení pracovní doby a zvýšení reálných mezd. V důsledku toho mizí „zbídačení“ nejnižších vrstev a hranice mezi jednotlivými třídami či různými skupinami již nejsou tak patrné jako dříve [Beck 2011: 124].

<sup>21</sup> Zatímco se příjmová hierarchie a uspořádání výdělečné práce zdály být nezměněny, vazba na společenskou třídu se dostávala do pozadí a naopak do popředí počala vystupovat tendence k individualizovaným formám existence [Beck 1994a: 44]. To vše je podle Becka dáno zánikem historického spojený stavu a třídy. Stavovská struktura byla roztavena a ta třídní nyní nenachází evidenci v žitém světě [Beck 1994a: 53].

<sup>22</sup> V kapitalismu se *třída o sobě* formuje jako *třída pro sebe* prostřednictvím zbídačování.

Nepředvídal však, že bude utváření tříd skrze jejich *zbídačení* vysoce rozvinutými, dobře prosperujícími společnostmi překonáno.

Podobně jako s třídami je tomu podle teoretiků individualizace i s genderovými nerovnostmi. V důsledku řady navzájem souvisejících proměn (týkajících se povahy práce, vzdělání, rodiny, manželství a sexuality), došlo k osvobození mužů a žen z genderového statusu. Ženy získaly stejná práva jako muži, přístup ke vzdělání i možnost vstoupit na trh práce. Tím zmizela nerovnost mezi muži a ženami přinejmenším „ve vědomí a na papíře,“ jak píše Beck [2011: 162], ačkoliv ve skutečnosti jsou ženy v (pracovním) životě stále různými způsoby znevýhodňovány.

V tomto konstatování je patrná jistá schizofrenie teoretiků individualizace. Jejich koncept předpokládá společnost bez třídních a genderových nerovností, ale oni sami si uvědomují, že přinejmenším genderové nerovnosti jsou v současné společnosti stále dobře (a snad i lépe) patrné.<sup>23</sup> Mezi řádky svých konceptů proto uznávají, že rovnost mužů a žen je zatím hudbou budoucnosti.

Propuštění mužů a žen z třídních vazeb a z genderového statusu - jejich „emancipace“, která může působit jako vítězství nad zastaralým rozdělením společnosti a nad nespravedlivými nerovnostmi, je ve skutečnosti doprovázena procesy, které staví jedince před nové úkoly, kladou na ně nové nároky a uvrhují je do doposud neznámých podob nerovností a rizik.

Osvobození jedinců z pout tříd a genderu ovlivnilo mimo jiné i podobu rodiny a partnerských vztahů. Z mužů a žen se stali individualizovaní jedinci usilující o sebepotvrzení a naplnění vlastního života. Neustále jsou nuceni činit volby, které je nesnadné v páru sladit. Stres spojený s děláním těch správných voleb se v páru násobí [Beck, Beck-Gernsheim 1995:52]. Tento tlak činí život v páru velice obtížný a nelze se tak divit narůstajícímu počtu rozvodů. Vždyť do instituce (nukleární) rodiny, která byla samým základem a podmínkou fungování industriální společnosti, se promítají proměny, k nimž dochází v celé společnosti.

---

<sup>23</sup> Ženy si v nastalém ovzduší rovnosti, se stále větší hořkostí uvědomují své znevýhodnění. Pokud již jedinci nejsou uvězněni ve stavovsky připsaných genderových rolích, je totiž stále obtížnější nerovnosti mezi muži a ženami přehlížet či nějakým způsobem legitimizovat [Beck 2011: 162].

I přes tyto proměny rodiny a manželství Beck [2011: 175] odvážně tvrdí, že nastalá situace sice odvádí muže a ženy od společného života v páru, ale jakousi oklikou je pak přivádí opět zpět ke společnému životu, jehož ideálem je manželství. Tlaky volby v individualizované společnosti jednoduše řečeno činí život ve dvou nejen extrémně obtížný, ale také mnohem žádanější a potřebnější.<sup>24</sup> Uprostřed individualizované společnosti totiž partnerství nejenže nabízí jedinci úkryt před osamělostí, ale také mu poskytuje zvláštní druh identity, díky níž může najít a upevnit své místo ve světě, kde jsou tradiční vazby zprůtrhány [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 48-49]. I z toho důvodu se dnes může zdát, že se vše točí kolem vztahů.<sup>25</sup>

Působením sociálního a kulturního procesu eroze a evoluce došlo nejen k proměně rodiny, genderových rolí a intimních vztahů, ale i vztahů pracovních a sousedských [Beck 1994a: 45-46]. Tradiční spíše komunálně orientované osídlení bylo nahrazeno velkoměstskými a maloměstskými typy sídel, v nichž existuje celá spleť různých sousedství a známostí, z nichž si jedinec může volit a podle své vůle do nich vstupovat. Každý libovolně vstupuje do různých skupin za účelem prosazení svých záměrů a spolu s ostatními sepisuje petice, vytváří různá hnutí či organizace a po uskutečnění svých plánů z těchto skupin opět vystupuje. Tak ovšem vznikají jen křehká společenství - „nárazové spolky“ kolem individuálních úzkostí [Bauman 2004: 62 – 63].<sup>26</sup>

Popsané proměny rodiny, intimních vztahů, sousedských vztahů atd. nelze chápat paušálně. Ne všechny rodiny se z generace na generaci změnily, ne všechny páry žijí v nesezdaném soužití, ne všechny vztahy končí rozchodem či rozvodem, ne všechny rodiny mají jen jedno nebo dvě děti. A podobně je tomu u sousedských vztahů: ne všude byly staré, přátelské sousedské vztahy ztraceny a nahrazeny anonymními velkoměstskými setkáními. Nic podobného ani Beck netvrdí. To, co říká, je, že dříve

---

<sup>24</sup> „Současně s oslabováním tradic,“ píše Beck [2011: 186], „rostou přísliby, které skýtá partnerství.“

<sup>25</sup> Význam vztahů, kterých se jedinci bojí, protože se nechtějí vázat, ale po kterých zároveň touží, protože chtějí být (do jisté míry) spoutáni, si uvědomuje i Bauman [2013: 10], který dělá vztah i hlavním hrdinou své knihy.

<sup>26</sup> Bauman [2004: 62–63] to chápe jako důsledek toho, že v současné společnosti neexistuje žádný veřejný zájem (který se proměnil v pouhé šmírování celebrit). Obává se proto, že „odvrácenou stranou individualizace je koroze a postupný rozklad občanství“ [ibid.].

byla jedna „normální rodina“, jeden „normální typ susedských vztahů“, jedna „normální třída“ atd. Dnes jsou považovány za „normální“ i různá jiná rodinná uspořádání, jiné podoby susedských vztahů apod. [Beck 2007b: 683-687] A dosti podobně může být toto uvažování převedeno na proměnu sociálních tříd.

Zásadní proměnou prochází v průběhu individualizace proces tvorby identity jedinců. Ta již není jednoznačně daná na základě toho, do jaké rodiny a do jakého susedství se člověk narodí, k jaké třídě přísluší a zda je muž či žena. Jedinci tedy nemají jednu provždy daný osud a nejsou odsouzeni hrát jednu předem danou roli. Sami si nyní vytváří svůj životní plán, do jehož středu staví sebe samé. Podle vlastního uvážení a vlastních možností organizují svůj život.<sup>27</sup> Činí si nároky na „vlastní život“ a na vládu nad svým časem, vztahy, penězi i tělem. Podle Becka [1994a: 46] chtějí rozvinout a uskutečnit perspektivy osobně-biografického způsobu života.<sup>28</sup>

Dnes již nestačí, že člověk dostane do vínku určité postavení a že mu je ve společnosti určena jistá pozice; je třeba, aby si sám vybral své místo<sup>29</sup> – aby se sám někým stal [Bauman 2004: 171]. Život před jedinci již neleží předem nalinkovaný. Naopak: představuje pro ně nedokončený projekt, v jehož rámci si utváří vlastní identitu, kterou musí sami završit.

Reflexivní projekt<sup>30</sup> tvorby self-identity je třeba v každodenním životě neustále promýšlet a uskutečňovat [Giddens 1991: 5]. I ta nejběžnější rozhodnutí se tak v tomto ohledu stávají naprosto zásadními. Jedinci proto experimentují s různými životními způsoby a styly<sup>31</sup>, na jejichž výběr se klade stále větší důraz, protože jsou stále

---

<sup>27</sup> Podrobněji viz např. [Beck, Lau 2005: 530].

<sup>28</sup> Beck uznává, že ne všichni touží po rozvoji svých schopností či utváření vlastní identity stejnou měrou. Tato přání se týkají především mladší generace a těch s lepším vzděláním a s vyššími příjmy. Především tyto skupiny lidí se totiž necítí být uspokojeny vysokým příjmem, slušnou kariérou či vysokým statutem, ba naopak: pociťují neukojitelnou potřebu sebenalezení a sebestpotvrzení. [Beck 1994a: 55]

<sup>29</sup> Hledání vlastního místa ve společnosti dnes již není tak snadné, jak bývalo: V průběhu klasické modernity existovala jasná paleta míst, jež mohl jedinec ve společnosti zaujmout; a těchto míst byl dostatek. Oproti tomu dnes je i nabídka míst, jichž může jedinec dosáhnout v rámci svého životního projektu, nestabilní a nejistá. Cíle, k nimž by mohli jedinci směřovat, jsou křehké a není tedy jisté, zda se nerozplynou dříve, než k nim lidé stihnou dorazit. Jedinci proto zakouší nejistotu a nezakotvenost. [Bauman 2004: 172-173]

<sup>30</sup> Giddens používá pojem „reflexivní projekt“, aby zdůraznil, že se jedná o projekt, který je v průběhu uskutečňování neustále promýšlen a na základě toho upravován.

<sup>31</sup> Více o sociologii životního způsobu viz Kubátová [2010].

důležitější pro vytvoření vlastní identity<sup>32</sup>. Životní styl si dnes jedinci často utváří skrze spotřebu. Ta je však podle Baumana [2002: 261] na rozdíl od produkce osamělou činností, protože spotřeba nevyžaduje spolupráci tak jako produkce.<sup>33</sup>

Podle toho, co bylo zatím o individualizaci napsáno výše, by bylo možné ji snadno zaměnit s emancipací nebo s dechberoucím rozšířením možností, které se jedincům propuštěným z třídních vazeb nabízí.<sup>34</sup> Podle Baumana [2002: 55] však pozdně moderní proces individualizace „spočívá v proměně lidské ‚identity‘ z čehosi ‚daného‘ v ‚úkol‘ a v přenesení odpovědnosti za plnění tohoto úkolu a důsledky (a to i ty vedlejší) tohoto plnění na její aktéry.“ Je tedy zodpovědností každého jedince, jaké prostředky pro budování vlastní identity si je schopný opatřit, jak bude schopný se postavit rizikům a jaká rozhodnutí za všeobecné nejistoty učiní.

Tato nejistota ztěžuje už samotné hledání svého cíle. Současným problémem přitom není to, že bychom nevěděli, jak se dobrat určitého cíle, ale spíše to, že nevíme, k jakému cíli se ubírat. Jedinec tedy dospívá do situace, kdy je povinen si zvolit cíl a vytvořit životní projekt a kdy mu v tom teoreticky nic nebrání, neví ale jakým způsobem si vlastně zvolit ten správný cíl a jakou cestou se vydat, protože všechny cíle a všechny cesty se zdají nejisté a člověk nikdy neví kdy mu za současné tekuté modernity „odtečou“ před očima.

I v případě, že si člověk dokáže najít svůj cíl, neznamená to, že bude nakonec schopný jej ve skutečnosti dosáhnout. Problém spočívá v tom, že se „neustále rozšiřuje propast mezi individualitou jakožto osudem a individualitou jakožto praktickou schopností sebeurčení“ [Bauman 2004: 61].<sup>35</sup> Mnozí jedinci proto nejsou schopni vytvářet svůj životní projekt tak, jak se to od nich očekává. Ať už je důvod této

---

<sup>32</sup> Giddens [1991: 35] v tomto smyslu používá spíše pojmu „self-identita“ (přirovnává ji k psychologickému make-upu člověka), zatímco Beck a Bauman používají většinou v podobném významu jen pojem „identita“.

<sup>33</sup> Jedinci coby spotřebitelé jsou proto vnímáni stále více individualisticky [Dolan 2009: 117].

<sup>34</sup> Někteří autoři individualizaci takto opravdu chápou, ale takové pojetí v žádném případě neodpovídá konceptu Becka, Baumana či Giddense. Beck [2011: 205 – 207] výslovně odmítá záměnu *individualizace* za *individuaci*, která označuje přeměnu jedinců v emancipovaná individua svobodně utvářející svůj osud. *Individuaci* se zabývají např. Frank a Meyer [2002].

<sup>35</sup> Bauman [2004: 61] tento fakt vysvětluje také tak, že nutnost a povinnost vyrovnávat se s nejistotou a čelit rizikům v současnosti prochází procesem individualizace, zatímco prostředky pro boj s riziky se do rukou jednotlivců nedostávají

neschopnosti jakýkoliv, je v důsledku individualizace tato neschopnost vykládána jako osobní selhání jednotlivce, nikoliv jako problém systému.<sup>36</sup> To na jednu stranu systému ulehčuje, ale na druhou stranu se i v důsledku toho vytrácí opravdu veřejné zájmy coby jasné (dlouhodobé) problémy společnosti, které by měly schopnost rozdělená individua opět spojit.

I když není v silách člověka vyrovnávat se s riziky a vytvářet si svůj životní projekt, nemůže tento úkol odsunout či odmítnout a vrátit se na některé staré opuštěné místo. Klasická modernita je pryč a s ní i všechny předem definované pozice a veškerá jistota. „(I)ndividualizace není věcí volby, je to osud.“ [ibid.] Můžeme se tedy svobodně rozhodovat prakticky o čemkoliv, ale ne o tom, zda se této „hry“ budeme účastnit. Musíme hrát a není tu žádný rozhodčí, který by vzal v potaz naše problémy a znevýhodnění.

Ať již ve společnosti přetrvávají jakékoliv nerovnosti a někteří jedinci jsou jakkoliv znevýhodněni, samotná individualizace je jejími teoretiky považována za univerzální jev, který všechny nerovnosti překonává a překračuje. V individualizované společnosti se všichni stáváme samostatnými jedinci nesoucími plnou zodpovědnost za vlastní život, přičemž tato zodpovědnost je naším údělem [ibid.]. Tento aspekt konceptu individualizace je řadou autorů silně zpochybňován: není to tak, že jsme všichni individualizovaní, ale někteří jsou individualizovanější? Neovlivňují sociální nerovnosti i jakousi míru individualizace? Není pak individualizace jen věcí vzdělaných bílých mužů ze střední třídy? Pokud modernita produkuje „*rozdl, exkluzi a marginalizaci*“ [Giddens 1991: 6; zvýraznění v originále]<sup>37</sup>, nejsou mnohé skupiny z individualizované společnosti vyloučeny?

---

<sup>36</sup> V důsledku individualizace sociálních rizik se společenské krize jeví jako krize individuální a nelze je vnímat v jejich společenskosti. Společenské problémy a rizika jsou tak chápány jako problémy či osobní nedostatky jednotlivců. [Beck 1994a: 58]. Pokud například nemáme práci je za důvod považována naše lenost spíše než vysoká nezaměstnanost v regionu. Pokud se nám nedaří udržet si partnera, je to přikládáno za vinu naší špatné povaze a nikoliv současnému uspořádání společnosti, které znesnadňuje život v páru. Např. Holmqvist [2009] hovoří o případu medikalizace nezaměstnanosti ve Švédsku. Dlouhodobě nezaměstnaní jsou tam označováni jako „postižení“, čímž je celospolečenský problém nezaměstnanosti převeden na problém postižení a s ním spojené neschopnosti práce určitých jedinců, který lze snadno vyřešit zařazením těchto jedinců do různých programů podporujících zaměstnanost postižených apod.

<sup>37</sup> V původním znění: „difference, exclusion and marginalisation“.

Giddens [1991: 6] optimisticky tvrdí, že nikoliv: byť všichni nemají stejný přístup k výběru a utváření životního stylu, i ti, kteří nejsou dobře materiálně zabezpečeni, činí (být možná v materiální nouzi) rozhodnutí, na jejichž základě se určitým způsobem formuje jejich životní styl. Z toho se dá soudit, že pro koncept individualizace, jak jej chápe Giddens, nemají sociální nerovnosti velký význam – významnou roli hraje jen rovnost jedinců v nutnosti utvářet svůj životní styl. Být snad takový přístup dává do jisté míry smysl, působí značně cynicky.

Podle Becka [1994a: 58] byly sociální nerovnosti nově definovány jako individualizace sociálních rizik. Společenské problémy jsou proto chápány jako problémy individualizovaných jedinců a je ponecháno jen na nich, aby se s riziky vypořádali. To, že to mnozí z nich stěží můžou dokázat<sup>38</sup>, tedy opět není problémem společenským, ale problémem jejich. Život se totiž stal „*biografickým řešením rozporů systému*“ [Beck 2011: 218; zvýraznění v originále].<sup>39</sup> Téměř vše (co se z pohledu teorie systémů zdá být oddělené) se stává součástí individuální biografie – vzdělání, zaměstnání, rodina, spotřeba ad. Protože tyto oblasti nejsou v souladu, je ponecháno na jedincích, aby se stále znovu pokoušeli tento nesoulad překonat v rámci vlastního životního projektu. Je na nich, aby se pokoušeli skloubit práci se studiem nebo s péčí o děti, aby budování kariéry skloubily s volným časem nutným ke spotřebě a k hledání nových a nových požitků, které jim současná společnost nabízí.

Bauman nedává jedincům velkou naději na úspěch, ale přesto se domnívá, že jedinci musí ve svém úsilí pokračovat. Jsou odsouzeni k tomu neustále se pokoušet skloubit jednotlivé oblasti svého života. Musí vybírat mezi všemi možnostmi, které jim současná společnost nabízí, aniž by si byli jisti, která možnost je správná a jestli vůbec nějaká správná možnost existuje. Tato nová zodpovědnost za utváření vlastního života a za správnost vlastních voleb jim nepřináší jen svobodu, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale i nové nebezpečí závislosti coby důsledek strachu z volby.<sup>40</sup>

---

<sup>38</sup> Např. v důsledku omezených zdrojů nebo rozporuplných požadavků na ně kladených.

<sup>39</sup> Jinak řečeno, původní projekt emancipace byl jednoduše proměněn systémový předpoklad, že jsou všichni schopní se vyrovnat s riziky [Borghini 2011: 325 - 326].

<sup>40</sup> „Závislost nastává, když je možnost volby, kterou měla autonomie přinést, paralyzována úzkostí“ [Giddens 2000: 63]. Tak jako původně v tradiční společnosti strukturovala minulost přítomnost pomocí sdílených kolektivních přesvědčení, dnes se závislý člověk dostává do područí minulosti, protože se nedokáže odpoutat od toho, co si nejprve svobodně vybral jako součást svého životního stylu [ibid.].

Individualizaci lze chápat jako rozporuplný proces zespolečenštění (*Prozeß der Vergesellschaftung*) [Beck 1994a: 45], jako veskrze ambivalentní proces, v němž se setkávají naprosté protiklady. Individua jsou osvobozená z pout tříd a genderového statusu, ale nejsou svobodná a zakouší i nadále sociální nerovnosti. Je na ně uvalena povinnost budovat svůj životní projekt, nicméně k tomu nemají dostatek zdrojů. Touží po intimních vztazích s druhými, ale nedokážou v nich setrvat.

Rozporuplnost se projevuje i v tom, že je proces individualizace doprovázen řadou dalších procesů, které mohou být považovány za protichůdné samotné individualizaci jako takové. Na jednu stranu se „(j)ednotlivec, ať muž či žena,... stává reprodukční jednotkou sociálna ve světě každodenního života“ [Beck 2011: 119; zvýraznění v originále], ale na stranu druhou je individualizace nerozlučně spjata s procesem standardizace a institucionalizace<sup>41</sup> a individualizační posun je doprovázen kolektivním údělem na trhu práce. Mezi individui, která si sama vybírají různé životní styly, sice narůstají odlišnosti, ale standardizace a institucionalizace naopak způsobují nárůst podobností.<sup>42</sup> Tento nárůst podobností má paradoxně za důsledek hledání odlišností mezi podobným, protože individua se musí odlišovat. A podobných rozporů by bylo možné najít uvnitř procesu individualizace více.

Tato rozporuplnost jednotlivých součástí procesu individualizace nás může přimět k otázce, proč všechny dílčí procesy pojímat jako součást jiného většího procesu a proč usilovat o jejich propojení v rámci jednoho konceptu? Nebylo by vhodnější jednotlivé procesy zkoumat odděleně, namísto usilování o vytvoření velké vševysvětlující teorie, kterou lze stěží ověřit empirickým výzkumem? Podobně smýšlí i někteří kritici konceptu individualizace.<sup>43</sup> Já se ovšem domnívám, že vytvoření jednoho velkého, byť poněkud nepřehledného, konceptu individualizace, má svůj smysl, protože tak vzniká koncept, který se (obrazně řečeno) může postavit čelem k současnému rozporuplnému globalizovanému světu a vysvětlovat jej jako jeden provázaný celek.

---

<sup>41</sup> V důsledku těchto procesů se individuální situace stávají čím dále tím závislejšími na trhu a tím pádem i na dalších institucích (vzdělání, různých formách poradenství, péče či služeb) a dostávají se tak do struktury kontroly tvořené právě těmito institucemi [Beck 2011: 209-210].

<sup>42</sup> Jedinci prochází podobným vzdělávacím procesem, jsou závislí na stejných institucích a zakouší podobné osudy na pracovním trhu. Podle Becka také rostou *podobnosti rizik*, které jdou napříč dosaženým vzděláním či výší příjmů [Beck 1994a: 53-54].

<sup>43</sup> Viz např. s. 22 a 24 této práce.

Pokud nahlížíme individualizaci jako rozporuplný proces, může se zdát, že vlastně obsahuje všechno a že její hranice jsou nejasné. Téměř na závěr této kapitoly proto může být užitečné položit si otázku, co individualizace není? Podle Becka [1994b: 13, 2007: 135] individualizace v žádném případě *neznamená* „atomizaci, jednotlivizaci, osamění, konec jakéhokoli společenství, ztrátu vztahů“. A *neznamená* ani emancipaci. Individualizace rovněž nemusí znamenat rozšíření individualismu či egoismu nebo individuaci. Také nemá nic společného s neoliberální ideou individua coby součásti volného trhu [Beck, Beck-Gernsheim 2001: xxi]. Byť teoretici individualizace to vše výslovně zdůrazňují, bývá individualizace s některými z těchto stavů či procesů poměrně často zaměňována.

V této kapitole byly analyzovány významné aspekty konceptu individualizace v pojetí Becka, Baumana a Giddense. Ukázalo se několik problematických aspektů konceptu. Sporná a těžko prokazatelná je teze předpokládající propuštění mužů a žen z třídních vazeb a z genderového statusu. Problematické je i to, že i přes různé přetrvávající nerovnosti, považují uvedení autoři individualizaci za univerzální – ovlivňující všechny bez rozdílu. Nejasná a obtížně srozumitelná je také rozporuplnost a ambivalentnost procesu individualizace.

Těmito i některými dalšími aspekty konceptu individualizace se budu zabývat v následující kapitole, a to z pohledu jejich kritiky.

### 3. Kritika konceptu individualizace

Poté, co byl v předchozí kapitole vyložen koncept individualizace v pojetí Becka, Baumana a Giddense, přesunu v této kapitole pozornost ke kritickým reakcím na tento koncept. Přibližně od druhé poloviny 90. let 20. století se objevují příspěvky různých autorů, které koncept individualizace někdy vyzdvihují či obhajují, zpravidla však spíše kritizují či úplně zamítají. V plné síle se tyto příspěvky vynořují až během prvního desetiletí století jednadvacátého. Ačkoliv bylo publikováno velké množství kritických textů zabývajících se konceptem individualizace, nebyly dosud dostatečně utříděny. Jediným dosavadním pokusem o revizi kritiky teoretických konceptů tří nejvýznamnějších teoretiků individualizace zatím zůstává článek Matta Dawsona [2012], jímž se budu více zabývat níže.

Mým cílem v této kapitole bude kritické příspěvky ke konceptu individualizace utřídít a analyzovat. Zajímá se budu především o to, jaké jsou hlavní námitky kritiků a na čem jsou tyto námitky založeny, případně jaké úpravy konceptu individualizace někteří kritici navrhuje. Mnozí kritici přehlíží některé aspekty konceptu nebo je interpretují zjednodušeně či jednostranně. Proto se pokusím v dílech teoretiků individualizace nalézt odpovědi na námitky kritiků a podle toho usoudím, zda jsou tyto jejich námitky oprávněné či nikoliv.

#### 3.1 *Obhajoba, kritika, zamítnutí*

Různí autoři koncept individualizace do různé míry kritizují. Někteří se kritiky úplně zdržují, jiní konceptu individualizace vytýkají jen některé jeho aspekty, další jej úplně zavrhnou jako takový. Někteří autoři koncept individualizace prostě aplikují, nazírají tak na určitý zkoumaný problém jeho optikou a jejich texty jsou tak prosty jakékoliv kritiky vůči němu ([Connolly, Prothero 2008], [Denscombe 2001]<sup>44</sup>,

---

<sup>44</sup> Denscombe [2001: 161] se o individualizaci výslovně zmiňuje v celém článku jen jednou. Nicméně v celém článku hovoří o „nejisté identitě“, která se v pozdní modernitě stává věcí osobní volby, přičemž vliv tradičních kategorií, jako jsou třídy, gender či rasa, slábne. Denscombe v tomto vychází z Giddensových a Beckových tvrzení, na která bohatě odkazuje. Je tedy zřejmé, že na zkoumaný problém – kouření mladistvých – nahlíží optikou individualizace.

[Ferguson 2003], ad.). Tyto texty mnohdy naprosto postrádají jakoukoliv reflexi konceptu individualizace, které je v nich využíváno dosti povrchně, bez hlubšího porozumění (např. [Frank, Mceneaney 1999]). Takové příspěvky stojí za zmínku, nicméně zde budou analyzovány spíše texty kritické, jež poukazují na možné slabiny teorie individualizace, které především jsou v této kapitole předmětem mého zájmu.

### 3.2 *Teorie a výzkumy*

Při analýze kritiky konceptu individualizace je třeba rozlišovat, zda je příspěvek čistě teoretický nebo zda je založen na empirických datech (kvantitativní nebo kvalitativní povahy). Kritika konceptu individualizace se značně liší podle toho, zda přichází od teoretiků nebo je založena na empirických datech. Nutno podotknout, že je koncept individualizace kritizován a zpochybňován *především* z pozice sociálních vědců – výzkumníků<sup>45</sup>, kteří pro (poněkud vágní) teoretické výroky významných teoretiků individualizace nenachází oporu v realitě. To může, ale nemusí znamenat, že k individualizaci nedochází.

Jak mnozí autoři [Dawson: 2012: 307–308, De Beer 2007: 391 ad.] upozorňují, je velice obtížné převést „velkou teorii individualizace“ na několik měřitelných znaků. Beckovo [2007b: 681-682] tvrzení, že hypotézu individualizace lze prokázat na základě vztahu mezi státem a individualizací, protože co se týče základních lidských či občanských práv, rodinného a rozvodového práva atd., lze vysledovat jasně prokazatelný trend směřující k institucionalizované individualizaci, zatím zůstává spíše nepovšimnuto<sup>46</sup>, což je jistě ke škodě věci, když se jedná o jediný poměrně jasný „návod“, jak s konceptem individualizace pracovat. Navíc v rámci tohoto „návodu“ předkládá velice jasnou definici konceptu individualizace, která zatím také bohužel zůstává nepovšimnuta. V každém případě prozatím nebyl proveden takový výzkum, který by odpovídal uvedené Beckově představě a jiný jasný (a jednotný) návod, jak pojem individualizace operacionalizovat, teoretici individualizace nepředkládají. Proto

---

<sup>45</sup> Právě na to reaguje svým článkem Matt Dawson [2012], který proti sobě staví vágní teoretické výroky tří hlavních teoretiků individualizace a empirické výzkumy jejich kritiků.

<sup>46</sup> Beck tím má na mysli, že se adresátem těchto práv stává jedinec, nikoliv skupina, což vlastně dokazuje nárůst významu individua, a tedy i přítomnost trendu směřujícího k individualizaci společnosti.

tak činí téměř každý výzkumník po svém. V důsledku toho se potvrzení či nepotvrzení procesu individualizace může stát jen otázkou definice, což je jasně patrné například při srovnání analýzy empirických dat Loeka Halmana [1996] a Paula de Beera [2007]<sup>47</sup>.

Halman [1996: 198]<sup>48</sup>, dospěl k názoru, že se lidé odklání od institucí, které dříve omezovaly jejich jednání a že je tedy moderní společnost individualizovaná (ačkoliv popírá, že by idea individualismu byla v současné společnosti dominantní orientací). Oproti tomu de Beer [2007: 404-406] sice také dospěl k tomu, že (v Nizozemí) dochází k detradicionalizaci, tedy že se jedinci odklání od tradičních institucí, jako jsou rodina a manželství, církev, odbory či politické strany, ale jeho další dvě hypotézy<sup>49</sup> se nepotvrdily. Pouhá detradicionalizace podle de Beera ještě neznamena individualizaci. Na rozdíl od Halmana nepojímá de Beer individualizaci jen jako osvobození od určitých omezení, ale zároveň jako faktickou změnu chování jedinců (respektive nárůst heterogenity jejich chování). Jelikož se tento jeho předpoklad (vyjádřený ve třetí hypotéze) nepotvrdil, považuje individualizaci za přinejmenším spornou a navrhuje pojem *individualizace* nepoužívat a hovořit raději o dílčích procesech jako je právě detradicionalizace.

Na tomto příkladu je dobře patrné to, na co upozorňuje Junge [2002: 16–18]: empiricky získaná data jsou také teorií nasycenými daty, tedy daty získanými skrze teoretické předporozumění. Na základě různých předporozumění a různých metodických postupů tak vznikají různá data a ani statistika nemůže rozhodnout, zda koncept individualizace platí či nikoliv.

Od empirických výzkumů proto nelze očekávat, že jako mávnutím kouzelného proutku vyčarují odpověď na příliš širokou a vágní otázku po platnosti konceptu individualizace. Přesto tyto výzkumy nejsou bezcenné a mohou se ukázat jako užitečné

---

<sup>47</sup> Tento výzkum Paula de Beera [2007] Beck [2007b] přímo uvádí jako nevhodný pro prokázání konceptu individualizace. Podle Becka nelze hypotézu individualizace prokázat či vyvrátit na základě výzkumu chování jedinců jednoduše proto, že to, jak lidé reagují na individualizaci, zůstává nejasné.

<sup>48</sup> Halman přijal Wagnerovu [1996] definici, podle níž znamená individualizace „osvobození od sociálních omezení, která omezovala a usměrňovala způsoby, jimiž mohli lidé reagovat na historicky dostupné možnosti“. (V originále: „*a liberation from social constraints which limited and channelled the ways in which human beings could draw on the historically available enablements*“).

<sup>49</sup> 2. hypotéza: Lidé jsou méně ovlivněni objektivními osobními charakteristikami než před 20 lety. 3. hypotéza: Dochází k nárůstu heterogenity chování jedinců (výběr studia, práce, vstup do manželství atd.).

při odhalování silných a slabých stránek konceptu. Protože právě to je jedním z cílů této práce, hrají zde empirické výzkumy významnou úlohu coby protiváha vágních teorií.

### **3.3 Výzkumné oblasti**

Kritické příspěvky ke konceptu individualizace přichází z velké části z několika málo výzkumných oblastí. Většina výzkumníků kritizujících teorii individualizace se zabývá výzkumnými problémy jako je (třídní) struktura společnosti, práce, rodina či intimita. Objevují se však i příspěvky z oblastí jako je sport, trávení volného času, environmentalistika, média atd.

Mezi kritiky teorie individualizace lze nalézt také mnoho zástupců a zástupkyň feministické kritiky a genderových studií. Těm je teorie individualizace trnem v oku, protože její zastánci často přehlíží nebo nedostatečně zdůrazňují genderové nerovnosti, které podle těchto kritiků stále významně ovlivňují životy jedinců v současné společnosti. Podobně odmítavě se ke konceptu individualizace staví i výzkumníci zabývající se společenskými třídami, kteří pochopitelně zastávají nekompromisní názor, že je třídní rozdělení ve společnosti stále dobře patrné a významné pro život jedince.

V následující podkapitole se budu blíže zabývat konkrétními kritizovanými aspekty konceptu individualizace.

### **3.4 Aspekty kritiky**

Byť směřuje kritika na koncept individualizace z mnoha stran, je nakonec opět jen několik významných aspektů (resp. částí) konceptu, které bývají kritizovány. Dawson se domnívá, že lze všechny kritiky rozdělit do tří (ideálně-typických) skupin podle toho, proč a z jakého pohledu koncept individualizace kritizují. Tyto tři skupiny jsou: modernisté, interakcionisté a kritici diskurzu. Zjednodušeně řečeno: modernisté (obvykle skrze kvantitativní výzkum) poukazují na to, že individualizace je dlouhodobým procesem a jako taková není ničím novým. Podle modernistů tedy v historii dlouhodobě probíhá proces individualizace, v současnosti však nelze

pozorovat žádné převratné změny, např. co se týče společenských tříd. Interakcionisté zkoumají (nejčastěji prostřednictvím kvalitativního výzkumu) nerovnosti, jež jsou výplodem procesu individualizace. Kritici diskurzu se soustředí na politickou stránku individualizace a na sociální zabezpečení a varují před neoliberální rétorikou individualizace. [Dawson 2012: 308]

Dawsonovo rozdělení může být užitečné v tom, že zdůrazňuje některé společné rysy různých kritických příspěvků k teorii individualizace. Toto zobecnění však může zároveň zastřít některé významné odlišnosti, které mohou být pro tuto analýzu zásadní. Proto se nyní budu soustředit na konkrétní body, k nimž se kritika individualizace vztahuje.

Vzhledem k tomu, že je individualizace takovým rozporuplným, těžko definovatelným jevem, není zatím výzkumy prokázána (a možná ani prokazatelná). Mnozí autoři proto navrhují pojem individualizace opustit a raději prozkoumat a pokusit se prokázat dílčí procesy jako je detradicionalizace, emancipace atd. Předmětem kritiky zde tedy není ani tak samotný koncept, jako spíše metoda teoretiků individualizace. Velice často bývá koncept individualizace kritizován jednoduše proto, že jde o příliš obecnou, velkou teorii, která se nezakládá na empirickém výzkumu. Brannen a Nilsen [2005] považují za vhodnější metodu *zakotvené teorie* a vyzdvihují budování teorie po Millsově vzoru – citlivé ke struktuře i k jednání.

Některé výhrady k metodě však mají i etický podtext. Např. Fevre [2007: 531] vznáší silnou kritiku vůči Beckovi a Giddensovi, protože svoje teorie nezakládají na výzkumu. Tito a další autoři se snaží vystihnout „ducha doby“ a tím legitimizovat své teorie. Činí tak však bez výzkumu, čímž se stávají snadno ovlivnitelní zájmy mocných, kterým může např. tvrzení o „věku nejistoty práce“, prospět. Podle Fevra [2007: 530] však není nejistá práce, ale spíše sama sociální teorie.

Allen a Henry [1997] upozornili na to, že nárůst nejistoty v pracovním životě (resp. ne-standardních prací a pracovních úvazků) nezasahuje každého stejnou měrou - vzdělaným odborníkům může nárůst „nejistoty“ paradoxně v pracovním životě více možností otevřít než uzavřít. Ekinsmyth [1999] dává za pravdu jak Beckovi, tak

Allenovi a Henrymu – domnívá se, že je život „nezávislých pracovníků“ směsicí možností a rizik a že je nutné – a zde přichází kritika Beckova pojetí - vždy brát v potaz třídu, gender, věk a další charakteristiky dotyčného jedince. Beck, který svoji teorii podle mnohých kritiků málo zakládá na výzkumech, však pojímá nárůst nejistoty a rizikovitosti jako univerzální jev a tyto rozdíly mezi jedinci mu unikají. Jeho i Giddensovo pojetí naopak podporuje například kvalitativní výzkum, který provedli Predelli a Cebulla [2011]<sup>50</sup> a který ukazuje, že počínaje generací, která vstoupila na trh práce v 70. letech, se zlomově (obecně u všech aktérů, s nimiž byl dělán rozhovor) změnilo vnímání pracovního trhu, který je od té doby viděn jako rizikový a nejistý, což vyžaduje nové strategie (např. již nelze „hrát na jistotu“, je třeba „surfovát“, riskovat, chopit se příležitostí atd.). Byť Predelli a Cebulla prováděli výzkum jak v rodinách střední třídy, tak v rodinách z třídy dělnické, Reimer [1998] se domnívá, že se nejistými stávají především zaměstnání mužů ze střední třídy, která nelze příliš srovnávat se zaměstnáním příslušníků některých marginalizovaných skupin.

Kromě nejistoty je s individualizací mnohdy spojován i nárůst osamělosti jedinců. Diskuse se často stáčí k tomu, zda jsou jedinci v současnosti osamělejší než dříve a zda to nějak souvisí s individualizací.<sup>51</sup> Podle teoretiků individualizace, respektive především podle Becka, individualizace nesmí být zaměňována s nárůstem osamělosti jedinců, nicméně Bauman se tématem osamělosti individuů v současné společnosti zabývá, i když spíše jako důsledkem různých procesů než součástí samotné individualizace. Honneth [2004: 466] však identifikuje (na základě analýzy Simmelových textů) jako jednu z dimenzí individualizace „rostoucí izolovanost jedinců“. Ta je podle něj jedním z důsledků zvrácení ideálu seberealizace v povinnost diktovanou z vnějšku, a to vše v podmínkách kapitalismu.

---

<sup>50</sup> Autoři prováděli rozhovory s rodiči a jejich dospělými dětmi, a tak zjišťovali, jak se proměnilo vnímání trhu práce mezi těmito dvěma generacemi.

<sup>51</sup> Sílicí pocit osamělosti může být z části dán většími obtížemi, které v současné společnosti provází snahy o nalezení, vytvoření a udržení si intimního vztahu s partnerem. Příkladem toho může být současný fenomén singles, který je vnímán veskrze pozitivně - jako důsledek toho, že si individua chtějí svůj život organizovat sami. Výzkum nizozemských singles provedený Poortmanem a Liefbroerem [2007] však jasně dokazuje, že by většina těchto jedinců dala přednost vztahu a kohabitaci s partnerem před randěním a samostatným bydlením. Fenomén singles lze proto interpretovat spíše tak, že v dnešní společnosti není řada jedinců ve svém životě schopná překonat ten rozpor systému, který dělá vztahy žádoucími, ale zároveň těžko udržitelnými.

Mnozí autoři tvrdí, že k individualizaci vůbec nedochází. Například Duncan [2011], který se zabývá individualizací v souvislosti s rodinou a jejími proměnami, dochází k závěru, že se náš život oproti minulosti nijak radikálně nezměnil, a navrhuje proto koncept individualizace, který kritizuje pro jeho ahistoričnost. Rovněž Elchardus a Smits [2006], kteří ve svém výzkumu zjišťovali, jaká je představa účastníků o ideálním životním cyklu, dospěli k závěru, že nedošlo k nahrazení standardizovaného životního cyklu individualizovaným životním cyklem, jak by bylo možné podle teorie individualizace předpokládat. Také v jiném článku Elchardus [2009] dokazuje, že nedochází k individualizaci, ačkoliv lze najít známky detradicionalizace. Andersen, Yang a Heath [2006]<sup>52</sup> hledali stopy individualizace v chování voličů, avšak ani v tomto výzkumu se současní voliči neukázali být individualizovanější.

Van Ingen a Dekker [2011] v poměrně ojedinělém výzkumu testovali hypotézu informalizace a individualizace v souvislosti s trávením volného času v Nizozemí. Jejich výzkum potvrdil trend informalizace, tedy nárůstu volnočasových aktivit provozovaných v neformálních skupinách na úkor provozování volnočasových aktivit ve spolcích. Ovšem nárůst množství individuálních volnočasových aktivit na úkor spolkových se nepotvrdil. Podle autorů tedy, co se týče trávení volného času, dochází k informalizaci, nikoliv však k individualizaci.

Na základě výsledků mnohých výzkumů by tedy bylo možné konstatovat, že k individualizaci nedochází. Bylo však již řečeno, že žádný z těchto výzkumů nelze brát v tomto ohledu za bernou minci. Operacionalizace individualizace se mezi různými výzkumy značně liší<sup>53</sup>, a proto každý z těchto výzkumů může dokazovat maximálně to, že nedochází k individualizaci v tom smyslu, jak ji definuje daný autor. Pokud však pojetí daného autora srovnáme s definicí Beckovou [2007b: 683-684], velice pravděpodobně se od ní bude lišit.<sup>54</sup> Ačkoliv to přirozeně platí pro jakoukoliv teorii a jakékoliv výzkumy, v případě výzkumů týkajících se individualizace je to třeba vzít

---

<sup>52</sup> Ødegård a Berglund [2008] také zkoumali politickou aktivitu, a to mezi mladými v Norsku. Zjistili, že politická participace je dána kulturním a symbolickým statusem získaným v rodině, spíše než socioekonomickým statusem. Nicméně účast na protestech apod. stále závisí na příslušnosti k sociálním třídám.

<sup>53</sup> O problematickém vztahu teorie a výzkumů a analýza jednoho z případů odlišné operacionalizace procesu individualizace viz podkapitola 3.2 Teorie a výzkumy.

<sup>54</sup> Více o tomto Beckově (poměrně přehlíženém) článku a o jeho definici individualizace viz. s 13-14.

zvlášť v úvahu. V této práci mě však uvedené výzkumy přesto zajímají, a to z toho důvodu, že se v této analýze zabývám nejen tím, co kritika o konceptu individualizace říká (což je poměrně zjevné), ale také tím, jakým způsobem kritici pracují s pojmem individualizace.

Mnozí autoři nesouhlasí se zastánci konceptu individualizace v tom, že se umenšuje vliv třídy, genderu, etnicity, případně dalších charakteristik na život jedince. Na problematický vztah sociálních nerovností a (třídního) rozdělení společnosti v Beckově teorii poukázal Elliot [2002]. Také Debra King [2006] upozorňuje na to, že si dle teoretiků individualizace musí každý sám utvářet self-identitu bez podpory struktury, ale přitom podle výzkumů faktory, jako je gender a třída, stále ovlivňují životy (mladých) lidí. Jedinci si sice sami vytváří vlastní identitu, ale fakticky k tomu stále potřebují strukturu společnosti (třídy, genderové rozdělení společnosti apod.). Méndez [2008] tvrdí, že jsou třídní identity v současném „neoliberálním věku“ ambivalentní – jen proto mohou jedinci tvrdit, že jsou osobití a autentičtí<sup>55</sup> i obyčejní zároveň a že je jejich životní trajektorie zvláštní a individualizovaná a zároveň odpovídá identitě střední třídy. Wiik, Bernhardt a Noack [2010] zkoumali, zda je v současnosti pro mladé páry důvodem ke svatbě spíše láska nebo peníze. Zjistili, že láska (resp. kladné hodnocení vztahu) je sice důležitá, ale socioekonomické proměnné (především vzdělání) stále hrají roli.

Na základě podobných výzkumů někteří autoři [např. MacKenzie et al. 2006] zaujímají kompromisní stanovisko: uznávají sice, že je v současné společnosti přítomen individualizační trend, ale domnívají se, že to ještě nemusí nutně znamenat vymizení tříd coby důležité součásti identity jedince. Mythen [2005: 143-145] kritizuje Beckovo zaměření výhradně na rizika a individualizaci, které ho činí slepým vůči sociálním nerovnostem a přetrvávajícímu (byť pravděpodobně klesajícímu) významu tříd. Podle Mythena není otázka individualizace a tříd otázkou *bud' – anebo*: je třeba zkoumat, jak je individualizace jedinci zakoušena skrze síto tříd, genderu, věku a místa. Z pohledu všech těchto kritiků - ať už v nějakém ohledu uznávají, že k individualizaci dochází, či

---

<sup>55</sup> Autenticita je významnou součástí individualizace. Například Lohmann [1996] ji společně s autonomií identifikuje jako jednu z dimenzí Simmelovy individualizace.

nikoliv – se třídy v žádném případě nestávají pověstnými Beckovými zombie-kategoriemi.<sup>56</sup>

K podobnému kompromisnímu závěru dospívá na základě revize kritiky konceptu individualizace i Matt Dawson. Doporučuje uvažovat ne o jedné, ale o dvou navzájem oddělených (byť propojených) procesech, o „neukotvené“ (*disembedded*) a ukotvené“ (*embedded*) individualizaci. Podle neukotvené teze jsou individua ponechána, aby si tvořila svoji identitu, aniž by různé formy sociálních charakteristik a omezení ovlivňovaly jejich jednání, a podle ukotvené teze dochází k nárůstu individuální zodpovědnosti v důsledku privatizace dříve kolektivních rozhodnutí [Dawson 2012: 313]. Dawson doporučuje ukotvenou tezi, kterou empirické výzkumy (do jisté míry) podporují, přijmout, zatímco neukotvená teze podle něj představuje jen motiv pro zvýšení zodpovědnosti individuí, byť ve skutečnosti nebyla empirickým výzkumem prokázána.

Koncept individualizace má řadu kritiků rovněž mezi zástupci genderových studií, jak to již bylo nastíněno výše. Ti se domnívají, že teoretici individualizace přehlíží nerovnosti, které podle nich stále strukturují život jedinců i celé společnosti. Genderová neutralita teoretiků individualizace podle nich skrývá nebezpečí, že s ní budou zastřeny ty nerovnosti, které ve skutečnosti existují [Eldén 2012: 13].

Toto nebezpečí je přítomné v Giddensově i Beckově konceptu. Giddens pojímá muže a ženy jako rovnocenné partnery, jako jedince usilující o čistý vztah. Nejen že, se domnívá, že se vztahy stávají rovnoprávnými, ale také optimisticky očekává, že se rovnoprávnost z partnerských vztahů přenesení do celé společnosti. Jamieson [1999: 491] proti tomu namítá, že jedinci ve skutečnosti neusilují o překonání genderových nerovností (což ostatně vůbec nemusí být v jejich silách), ale spíše se snaží udržet svůj vztah těmto nerovnostem navzdory. K demokratizaci vztahu a společnosti, předpovězené Giddensem, zatím nedochází. Bývá proto kritizován jeho přílišný důraz na reflexivitu a otevřenost intimních vztahů na úkor pojetí rodiny coby instituce

---

<sup>56</sup> Viz např. Atkinson [2007: 350].

[Gilding 2010]<sup>57</sup>. Beck se v tomto ohledu vyjadřuje rozporuplně a nejasně. Na jednu stranu hovoří o individualizovaných jedincích jako by si muži a ženy již dávno byli rovní. Na stranu druhou v knize *The Normal Chaos of Love společně* společně s Beck-Gernsheim [1995], uznává, že rovnost mezi muži a ženami existuje zatím spíš v našich představách, než ve skutečnosti.

Kritici konceptu individualizace zabývající se otázkami genderu většinou uznávají, že se ve společnosti objevují určité individualizační trendy, nicméně se domnívají, že samotná individualizace kategorii genderu nikterak nepřekračuje, naopak i její výtvoři jsou genderované [Adkins 1999]. Nemohou proto přijímat koncept individualizace v té podobě, jak ho předkládají tři hlavní teoretici individualizace usilující vesměs o genderovou neutralitu. Kritici [např. Adkins 1999, Brooks 2008, Lewis 2007, Berger, Steinmüller a Sopp: 1993] naopak poukazují na přetrvávající (či dokonce narůstající) genderové nerovnosti. Poukazují na to, že nedochází k detradicionalizaci, ale spíše k retradicionalizaci genderu, a že opravdu individualizovaní jsou jen muži, zatímco životní dráhy žen se polarizují na ty zaměřené na práci a ty zaměřené na rodinu. Podle Skelton [2005] se nelze domnívat, že mizí genderové nerovnosti jen proto, že se do jisté míry vyrovnává rozdělení času mezi práci a domácnost u mužů a žen. Především je třeba si uvědomit, že to s nerovnostmi není tak snadné, jak to tvrdí Beck: např. v akademickém prostředí, které Skelton zkoumala, bylo rozložení moci dáno kombinací genderu a věku. Banks a Milestone [2011: 87] sice také varují před genderovými nerovnostmi a diskriminací žen, nicméně poukazují na to, že si podle mnohých výzkumů ženy i přes tyto nerovnosti vytvářejí svoji reflexivní pracovní identitu. Přestože tedy uznávají jisté individualizační trendy v rámci společnosti, přichází z řad těchto kritiků varování před rétorikou individualizace a před paušálními výroky o individualizované společnosti, které mohou zastírat přetrvávající genderové nerovnosti<sup>58</sup>.

---

<sup>57</sup> Gilding [2010: passim] kritizuje to, že se proměny rodiny vysvětlují v pojmovém rámci institucionalizace a individualizace. Takovému pojetí podle něho odporují tři témata, jež v článku nadhazuje: nejistota otcovství, dědictví a rodinný podnik. Navrhuje proto pojímat rodinu raději jako institucionální režim.

<sup>58</sup> Např. Lewis [2007: 271] upozorňuje na to, že péče o děti a staré členy rodiny je stále považována primárně za věc žen, čímž je omezena jejich možnost stát se stejně nezávislými pracovníky jako muži. Vzhledem k podobným přetrvávajícím genderovým nerovnostem proto o současné společnosti nelze hovořit jako o individualizované, byť dochází k jistým proměnám trhu i rodiny. Smart a Shipman [2004:

Velmi zajímavý je případ genderových nerovností, na který upozorňuje Kim [2010]. Zabývá se tzv. feminizací migrace, ke které dochází, protože vzdělané ženy stále dostávají v Jižní Koreji, Japonsku a Číně podřadné pozice, a proto odchází na Západ za vidinou lepšího pracovního uplatnění. Tento případ ukazuje kromě přetrvávajících genderových nerovností ještě na něco jiného: byť teoretici individualizace neustále hovoří o kosmopolitismu a globalizaci, individualizace (zatím) není univerzálním globálním trendem a stále zůstává spíše věcí euroatlantické společnosti.

Ať už se však kritici zabývají třídními, genderovými nebo jinými nerovnostmi, klíčový problém je stále stejný – teoretici individualizace ji považují za univerzální jev, který všechny tyto nerovnosti překračuje a dopadá tak na všechny jedince bez rozdílu. Mnozí kritici [např. Atkinson 2007: 350] odsuzují právě tuto ignoraci přetrvávajících nerovností a zpochybňují univerzálnost procesu individualizace. Koncept individualizace podle nich vychází jen ze zkušenosti střední třídy či spíše jen ze zkušenosti vzdělaných bílých mužů ze střední třídy a v případě jiných skupin tak úplně neplatí.

Podle Gilliese [2005: 849-850] je přístup k ekonomickému, kulturnímu, emocionálnímu a sociálnímu kapitálu středních tříd podmínkou pro vytvoření individualizovaného self. Gillies se staví kriticky k sociologickým teoriím, které pojmají zkušenost středních tříd jako normu a racionalizují rozdíly mezi jedinci prostřednictvím ideje meritokratické společnosti. Tvrdí, že teoretici individualizace přesunuly pozornost od materiálních a strukturálních kořenů nerovností a namísto nich schválily psychologizovanou představu třídních rozdílů coby osobních kvalit [ibid.]. Tato představa je pro příslušníky střední třídy velmi příznivá, protože je vykresluje jako ty úspěšné, kteří získali dobré postavení díky svému osobnímu přičinění a osobním kvalitám. Ti, kteří se nenarodili do střední třídy a postrádají tak kapitál pro to, aby mohli utvářet svoji self-identitu, se v důsledku toho sami cítí vinní svým neúspěchem.<sup>59</sup>

---

506-507] vyzývají k zahrnutí i okrajových případů do konceptu individualizace a k vyhnutí se těm nejvíce zobecňujícím tvrzením.

<sup>59</sup> Tím se v jistém smyslu zabýval i Lehmann [2009]. Ve svém výzkumu zjišťoval mimo jiné to, jak studenti z dělnické třídy překonávají morální třídní hranice. Kromě toho, že Lehmann dochází k závěru,

Někteří kritici konceptu individualizace se vyslovují proti tezí, které zastírají skutečnou povahu nerovností ve společnosti. Považují za tristní, pokud sociologická teorie ospravedlňuje sociální nerovnosti, zatímco by měla ozřejmovat jejich pravé příčiny.

Koncept individualizace je kritizován také za to, že umisťuje jedince kamsi mimo sociální svět.<sup>60</sup> Na základě své – jak se pokusím ukázat, do jisté míry zavádějící zavádějící – interpretace konceptu individualizace se někteří autoři domnívají, že individualizovaný jedinec, je někdo, kdo si sám buduje svoji identitu a utváří svoji životní dráhu, v jejímž středu on sám stojí. Činí tak nezávisle na druhých lidech, s nimiž ho již neváží nezrušitelná (třídní) pouta. Takový jedinec si prostřednictvím kritické reflexe vytváří odstup od společnosti a kultury a získává tím svoji nezávislost.

Jak argumentují někteří autoři [Adams 2003: 234, Binkley 2009: 98, McNay 1999: 113-114ad.], z kultury se nelze vymanit – nelze reflexivně překonat břemeno tradice, protože i samotná reflexivita je socializovaná a kulturně ukotvená. Ani individua zproštěná někdejších pout a propuštěná z předem daných společenských pozic proto v žádném případě nežijí ve vzduchoprázdnu a přinejmenším skrze svoji schopnost reflexivity zůstávají závislími na kultuře a na dalších jedincích. Jak upozorňuje Adkins [2004: 195], má reflexivita i kolektivní dimenzi<sup>61</sup>. V souvislosti se schopností reflexivity a utváření vlastní identity nemusíme hovořit jen o sebe-osvobození či sebe-utváření, protože tyto schopnosti mohou vést i k většímu propojení se s druhými a ke sdílení zkušeností.

Tato *kolektivní dimenze* reflexivity představuje pro Adkins důkaz toho, že reflexivita nemusí být nutně spojena s individualizací, jak se domnívají zastánci reflexivní modernizace. Obrátíme-li však svou pozornost k teoretikům individualizace,

---

že sociální třída stále významně ovlivňuje životy studentů a jejich vnímání univerzitního života, zjišťuje také, že si studenti pocházející z dělnické třídy vytváří vlastní narativy, odlišné od narativů studentů ze střední třídy, které říkají, v čem jsou jiní - lepší než ostatní (jako např. že jsou zvyklí tvrdě pracovat, protože jim studium nešlo tak snadno jako jiným, a tak si ho museli zasloužit apod.), a které jim pomůžou překonat morální hranice tříd.

<sup>60</sup> Adkins [2004] se proto – stejně jako mnozí další autoři – obrací k teorii Pierra Bourdieu, resp. především k jeho konceptu praxe a habitu. Ty vedou k situované reflexivitě, která není oddělena od každodenního života, ale propojena s habitem utvářejícím jednání.

<sup>61</sup> Adkins [2004: 195] zde odkazuje na Lashe, jehož pojetí reflexivity vyzdvihuje nad „problematický objektivismus Becka a Giddense“.

zjistíme, že prvek kolektivity je v jejich konceptech individualizace obsažený je a že tedy argumenty Adkins hovoří spíše pro ně, než proti nim a nemusí nutně znamenat zavržení konceptu individualizace. Kolektivita a individualizace nejsou v rozporu.<sup>62</sup> Beck a Beck Gernsheim [1995: 32] i Bauman [2003: viii] tvrdí, že se v individualizované společnosti intimní vztahy stávají mnohem důležitějšími, než byly kdy dříve, a s mírnou nadsázkou prohlašují, že se dnes vše točí kolem vztahů. Giddens [2012: 18] věnuje zkoumání současné podoby intimních vztahů celou knihu<sup>63</sup> a dospívá ke stejnému závěru: vztahy se změnily, protože „osobní život se přeměnil v otevřený projekt, s nímž vstupují do našich životů nové nároky a úzkosti“. Je na jedincích, jak budou tento projekt naplňovat, do jakých vztahů budou vstupovat a jak často budou střídat přátele a partnery. To ovšem *neznamená*, že by vztahy s druhými ztrácely v individualizované (reflexivní) společnosti na významu.

Představa individualizovaného jedince jako na druhých nezávislého člověka nakonec neodpovídá ani tomu, jak samotný Ulrich Beck vykresluje současný život individualizovaných jedinců, kteří mnohdy sdílí kolektivní osud na trhu práce. A právě tento moment mnozí kritici konceptu individualizace přehlížejí: individualizace – přinejmenším v Beckově podání - *neznamená* nezávislost na druhých jedincích a na společenských institucích, naopak může znamenat posílení této závislosti či spíše vytvoření závislostí nových. Jedinci se stávají závislými na pracovním trhu, vzdělání a dalších institucích a více než kdy jindy se v této nejisté době musí otevřít a tím i vydat všanc svým partnerům či partnerkám, protože na vztahu s nimi závisí velká část jejich identity.<sup>64</sup> V rámci těchto vztahů musí jedinci často dát jen na své emoce, protože bez opory tradic a s nedostatkem znalostí jsou reflexivní praktiky závislé na pocitech obliby,

---

<sup>62</sup> Podobnou kritiku vznášejí také Hodkinson [2007] na základě svého výzkumu, jehož tématem jsou blogy. Ty podle něho na jednu stranu vytvářejí více individuálně zaměřenou komunikaci, ale na stranu druhou komunikaci ve skupině vlastně pomáhají a posouvají ji dál. Podle Hodkinsona to odporuje představě o individualizaci jako procesu, který rozpouští kolektivní vazby a ponechává jen osamocené jedince. Taková interpretace konceptu individualizace je však nepřesná a zavádějící.

<sup>63</sup> Giddensova kniha *Proměna intimacy* se dočkala řady kritik (např. Jamieson [1999], Eldén [2012]), a to dříve, než byla vůbec (po 20 letech) přeložena do češtiny. Giddens je kritizován pro svoji poněkud naivní, zjednodušující představu demokratizace vztahu i celé společnosti a pro svůj nedostatečně kritický přístup k populární „terapeutické“ literatuře.

<sup>64</sup> Podle Giddense [2012: 146] se musíme druhému cele otevřít a odevzdat, pokud chceme, aby čistý vztah (tedy demokratický vztah mezi dvěma jedinci založený právě na otevřenosti a intimně) vydržel, ale tím zase riskujeme velké budoucí trápení. Giddens se domnívá, že si v současnosti význam (čistého) vztahu uvědomují především ženy. Muži stále utvářejí svoji identitu skrze práci a neuvědomují si, že reflexivní projekt vlastní identity zahrnuje rekonstrukci vlastní emocionální historie a vlastních vztahů [ibid.: 71].

důvěry či nedůvěry [Holmes: 2010: 142 - 143]. Právě důvěra je nutnou součástí čistého (demokratického) vztahu.

V této kapitole jsem analyzovala kritiku konceptu individualizace a zaměřila jsem se především na problematické aspekty konceptu. Ty nejvýznamnější budou znovu zmíněny v závěru, kde se obě části mé práce setkají.

## Závěr

Koncept individualizace je podobně jako jiné velké teorie dosti nejasný. V současnosti však upoutává v rámci sociologie i mimo ni značnou pozornost. Přesto to vypadá, že se široká diskuse, která se okolo něj rozvíjí během posledních 30 let, příliš neposunula.

Na první pohled se může zdát, že diskuse ustrnula na mrtvém bodě v důsledku několika sporných tezí, na nichž se teoretici individualizace a jejich kritici, nemohou shodnout. Tyto spory jsou bezpochyby závažné, avšak analýza kritických příspěvků ke konceptu individualizace ukázala, že jádro problému leží ještě mnohem hlouběji: mnozí kritici konceptu individualizace pracují s individualizací odlišným způsobem než tři hlavní teoretici individualizace (především jinak než Beck) a tento rozdíl nespočívá jen v odlišném přístupu teoretické sociologie a empirického výzkumu.

Teoretici individualizace, Beck, Bauman a Giddens, shodně charakterizují současnou společnost jako rizikovou, nejistou či tekutou. Individualizací samotnou mají na mysli pokles významu tříd a genderového statusu pro identitu člověka. Ten má za důsledek, že si jedinci propuštění z třídních pout a z genderového statusu musí sami hledat své místo ve světě, utvářet si svoji identitu a zodpovědně naplňovat reflexivní projekt svého života, a to prostřednictvím drobných každodenních rozhodnutí. Proměňují a rozpadají se pracovní, sousedské i rodinné vztahy a jedinci si musí své intimní vztahy sami vytvářet a organizovat. Sociální nerovnosti jsou nově definovány jako individualizace sociálních rizik, s nimiž se tak musí potýkat každý jedinec sám, byť to často není v jeho silách. Tento univerzální proces individualizace zasahující všechny bez rozdílu, je ve své rozporuplnosti doprovázen procesem standardizace životních biografí, institucionalizací a nárůstem podobností mezi jedinci.

Tomuto obecně známému a populárnímu konceptu odporují jeho kritici, kteří proti němu vznášejí řadu námitek, jimiž přetváří vágní pojmy na měřitelné veličiny, koncept usazují a zpřesňují a současný způsob uvažování o procesu individualizace v jejich pojetí získává jasnější tvar. Zároveň se však v důsledku kritiky v konceptu individualizace objevují trhliny, protože teoretici individualizace nejsou schopni na některé náměty dostatečně dobře odpovědět.

Nejzávažnější námitky, které kritici nejčastěji vznášejí proti konceptu individualizace (kromě jejího úplného popření), lze shrnout do 4 základních bodů: 1. Teoretici individualizace své koncepty málo zakládají na empirických výzkumech. Proto jsou koncepty příliš obecné a neodpovídají skutečnosti. 2. Teoretici individualizace umisťují individua „mimo svět“, jako by nebyla závislá na kultuře a druhých lidech. 3. Sociální třídy a genderový status dosud (alespoň do určité míry) ovlivňují život jedinců a jejich identitu. 4. Individualizace se netýká všech stejnou měrou.

Koncept individualizace je plný rozporů, což přináší jisté potíže. Z výzkumů kritiků jasně vysvítá, že je (téměř) nemožné správnost konceptu individualizace v podobě, v jaké jej předkládají Beck, Bauman a Giddens, prokázat.<sup>65</sup> To je dáno i tím, že samotní teoretici individualizace svoje koncepty málo podpírají empirickými výzkumy, čímž jejich obecná teorie ztrácí kontakt s realitou. Protože neexistuje jasná shoda o tom, co individualizace je, operacionalizuje si ji každý výzkumník po svém, přičemž do toho vkládá určité své teoretické předporozumění. Proto také každý výzkum týkající se individualizace říká něco jiného. Vzhledem k této obtížné definovatelnosti procesu individualizace a jeho přílišné rozporuplnosti navrhuji mnozí autoři rozdělit jej na jednotlivé dílčí procesy (standardizaci, emancipaci, detradicionalizaci, privatizaci kolektivní zodpovědnosti ad.), které bude možné lépe zkoumat.

Domnívám se, že v takovém případě by mohlo hrozit, že bude koncept individualizace rozpitván na tak drobné částice, že bude ztracena ze zřetele jeho celistvost a omezená schopnost sociální teorie charakterizovat současnou společnost v její ambivalentnosti. Jestliže jsou jednotlivé části globalizované společnosti provázané, potřebuje sociologie nástroje, jejichž prostřednictvím bude s to tuto provázanost a ambivalentnost zachytit a popsat, a koncept individualizace by takovým nástrojem mohl být. Pokud se má však do budoucna koncept individualizace udržet jako celek, bude nutné usilovat o přesnější definici individualizace na základě zkoumání jejích dílčích procesů, aniž by přitom byla zapomenuta jejich spojitost.

---

<sup>65</sup> Beck [2007b] jeden návrh, jak individualizaci operacionalizovat a zkoumat, podává, ale o tom bude řeč až v úplném závěru práce.

V důsledku řady kritických příspěvků, které teoretiky individualizace obviňují z toho, že jedince umísťují mimo sociální svět, do vzduchoprázdna, se koncept individualizace v tomto ohledu vyjasňuje: důraz je kladen na (intimní) vztahy, které jsou podle teoretiků individualizace v současné společnosti důležitější a žádanější (byť nedostupnější) než kdy dříve. Jako významná součást konceptu se ukazuje nová závislost jedinců na trhu, na institucích i na jiných jedincích. Tím se ukazuje jeden z rozporů procesu individualizace: vyvázání jedinců z třídních vazeb, z genderového statusu a zhroucení sousedských i rodinných vazeb je doprovázeno vznikem nové kolektivity, skrze niž se jedinec znovu stává závislým na druhých a na struktuře společnosti. Nemůže se odpojit od kultury, získat od ní odstup a reflexivně ji překonat, protože i samotná reflexivita je kulturně utvářená. Schopnost reflexivity je tedy spojená jak se sebe-osvobozením a sebe-utvářením, tak se schopností propojit se s druhými a sdílet s nimi zkušenosti.

Největším kamenem úrazu konceptu individualizace je - a pravděpodobně i do budoucna zůstane - předpoklad teoretiků individualizace týkající se poklesu významu tříd a genderu pro život a identitu jedince. Celá řada kritiků se domnívá, že tyto charakteristiky život jedince stále významně ovlivňují: byť si jedinec sám utváří svoji identitu, potřebuje k tomu oporu v podobě třídní struktury a genderového rozdělení společnosti. Byť dochází k individualizaci, ta nemůže překročit přetrvávající sociální nerovnosti, s nimiž musí jedinec osamoceně bojovat, aniž by měl šanci je překonat. Teoretici individualizace však před těmito empiricky dokazovanými fakty zpola zavírají oči. Genderová neutralita a neochota vidět nerovnosti (a nějak s nimi pracovat), které individualizace nedokázala překlenout, obrušují kritickou schopnost konceptu individualizace, nicméně řešení tohoto sporu je stále v nedohlednu, protože teoretici individualizace nejsou ochotni přistoupit na žádný z kompromisů, který navrhnou kritici konceptu.

Někteří kritici navrhnou zachovat koncept individualizace, ale oprostít jej o tento předpoklad osvobození jedinců z pout tříd a genderového statusu. Protože ale právě tento předpoklad stojí v samotném srdci konceptu individualizace, domnívám se, že by bylo obtížné jej od zbytku konceptu oddělit a úplně se jej vzdát. Zdá se nemožné tvrdit,

že třídní příslušnost je stále stejně daná a určuje naše místo ve společnosti, a zároveň, že si jedinci svoje místo hledají sami a sami si utváří identitu. Dawson [2012] se pokouší tento rozpor překonat tím, že prohlašuje první část tvrzení za víceméně iluzorní, za motiv, který vede ke zvýšení zodpovědnosti jedinců za jejich život, aniž by skutečně získali možnost svobodně jej utvářet. Přijmout Dawsonovo tvrzení a přitom stále hovořit o konceptu individualizace, zatímco jde jen o tezi nárůstu zodpovědnosti jedinců, by však bylo alibistické.

V návaznosti na tvrzení řady kritiků by však bylo možné přijmout tezi, že význam sociálních tříd a genderového statusu sice klesá, ale dosud hraje v identitě jedince významnou roli. Na základě některých výzkumů [např. Lehmann 2009] se lze domnívat, že v současné společnosti mohou v důsledku probíhajícího procesu individualizace a nárůstu reflexivity, jedinci třídní identitu reflektovat, pracovat s ní a za jistých okolností ji i změnit. Zde je však třeba dalších výzkumů, aby bylo možné říci, za jakých podmínek a do jaké míry mohou individua překračovat hranice tříd.

V tomto sporném bodě týkajícím se tříd a genderu stojí diskuse o individualizaci již dlouhou dobu na jednom místě. Kritici vznášejí své námitky vycházející z empirických výzkumů, zatímco teoretici individualizace je nereflktují a nadále se pokouší uhájit své pozice. V důsledku toho možná bude Dawsonova či jiná podobná teze v budoucnu přijata a koncept individualizace bude smeten ze stolu nebo se roztříští na jednotlivé teze o jednotlivých procesech, které nebudou schopné postihnout celistvost a zároveň rozporuplnost procesů probíhajících v současné společnosti. Ať tak či tak, pokud nebude tento sporný bod týkající se tříd a genderu překlenut, ztratí tím koncept individualizace na své síle a přesvědčivosti, díky které se stal tak známým a populárním, že byl schopen zaujmout a oslovit nejen sociology, ale i širší veřejnost.

S námitkou týkající se přetrvávajícího vlivu tříd souvisí i ta následující, která zpochybňuje představu, že se individualizace týká všech, a to bez rozdílu. Mnozí kritici se domnívají, že individualizace nemůže jednoduše překonat veškeré přetrvávající nerovnosti. V této souvislosti bývá nejčastěji namítáno, že je individualizace spojena především se zkušeností příslušníků středních tříd a že příslušníci dělnické třídy nemají přístup ke kapitálu, který by jim umožnil vytvořit si reflexivní self-identitu, jak se to od

nich v individualizované společnosti očekává. To ovšem teoretici individualizace naprosto pomíjejí, a tak v tomto sporu opět vzniká patová situace, stejně jako v případě sporu o přetrvávající význam tříd a genderu.

Tyto čtyři nejvýznamnější okruhy námitek však nejsou vším: nepředstavují celý spor mezi teoretiky individualizace a kritiky tohoto konceptu. Je zde jistý rozdíl ve způsobu práce s konceptem individualizace, který je patrný především při srovnání Beckova pojetí a některých výzkumů kritiků konceptu a který znamená, že kritici ve svých výzkumech zkoumají individualizaci z poněkud jiného úhlu pohledu, než teoretici individualizace. Tento rozdíl také vysvětluje, proč se mnohdy zdá, že se argumenty teoretiků individualizace a kritiků míjejí.

Velká část výzkumů či na nich založených námitek kritiků konceptu individualizace se týká života jedinců v individualizované společnosti. Kritici se věnují výzkumům partnerských vztahů, rodiny, práce, využití volného času atd. Zjišťují, zda si jedinci vytváří svoji reflexivní self-identitu, zda vstupují do manželství, chodí k volbám apod. Jednoduše řečeno: často se zabývají chováním jedinců v individualizované společnosti, jejich reakcí na osud, který na ně byl uvalen, na úkol, který jim byl dán.

Tento fakt jasně vyvstává při konfrontaci s jedním z novějších článků Ulricha Becka [2007b], který v něm zcela jasně vysvětluje, že on, Bauman a Giddens individualizaci pojímají jako makro-sociální fenomén, u kterého zůstává nejasné, jak na něj individua reagují. Hypotéza individualizace proto nemůže být falzifikována, respektive prokázána na základě výzkumu chování či postojů jedinců, jak se o to snaží mnozí výzkumníci, ale na základě analýzy základní lidských a občanských práv, rodinného práva atd., která jsou všechna směřována na jednotlivce, čímž se jasně projevuje trend k institucionalizované individualizaci.

Je bezpochyby užitečné se zabývat možnými reakcemi individuí na individualizaci ve výzkumech a v diskusích. Zabývají se jimi ostatně i samotní teoretici individualizace, jejichž koncept individualizace je pouze jednou částí jejich snahy o charakterizování současné společnosti a vystižení současných významných vývojových trendů. Proto se domnívám, že v tomto ohledu může být diskuse o individualizaci i její

empirický výzkum velice přínosný, především pokud se bude zaměřovat na uvedené čtyři kontroverzní aspekty konceptu individualizace.

Nicméně v rámci diskuse je vždy třeba vyjasnit, jak je její předmět definován. Teoretici individualizace se mohou s kritiky přít o platnosti konceptu individualizace donekonečna, aniž by se shodli, pokud budou významy, které přiřkládají individualizaci, takto posunuté.

Teoretici individualizace chápou individualizaci jako makro-sociální jev, zatímco jejich kritici chápou individualizaci coby proměnu postojů a chování jedinců v důsledku působení různých (ambivalentních) procesů. Takové jsou tedy významy, které má v současnosti pojem individualizace. Jakým způsobem tyto významy opět propojit, případně kterým z nich je vhodnější a užitečnější se dále zabývat, může být otázkou pro další diskusi a výzkum.

## Summary

Concept of individualization is rather vague as well as a lot of other sociological theories. Nowadays, however, it gets considerable attention (in sociology and even outside it). Yet it seems that the broad debate that developed around it over the last thirty years has not moved too.

At the first glance it may seem that the debate did not develop because of few questionable statements on which cannot theorists of individualization and its critics agree. These disputes are undoubtedly important but based on the analysis of the concept of individualization it seems that the core of the problem lies much deeper.

The theorists of individualization, Beck, Bauman and Giddens, describe contemporary society as risk, insecure and liquid. They define individualization as decline in the importance of social classes and gender status for the identity of individuals. It means that individuals have to look for their place in the world, create their identity and fulfil reflexive project of their life on their own. Labour, neighbourhood and family relationships are changing and falling apart. Individuals have to create and organize their intimate relationships on their own. Social inequalities are redefined as individualization of social risks. This universal process of individualization affecting all individuals is accompanied by the process of standardization of biographies, institutionalization and increase in similarity between individuals.

This generally well-known and popular conception is criticised by many authors. They narrow the concept and give clearer shape thoughts about individualization. In the same time, however, due to the criticism cracks appear in the concept of individualization.

The most serious objections can be summarized in four basic points: 1. Concepts of theorists of individualization are not based on empirical research, therefore they do not match the reality correctly. 2. In the concepts of theorists of individualization, the individuals seem to be independent on the culture and other people. 3. Social classes and gender status to some extent still affect the life of the individuals. 4. Individualization does not have the same effect on everybody.

Concept of individualization is full of contradictions. There is no consensus on the matter of what does individualization actually mean. Because of this, it is very difficult to verify the concept. A lot of critics suggest to split the concept of individualization into particular processes (i.e. standardization, emancipation, detraditionalization, privatization of collective responsibility etc.), which can be easily examined.

If this happens, I am afraid that the concept will fall apart into too many small pieces and lose its ability to describe contemporary ambivalent society. Because segments of society are bound together, the tool is needed which will make it possible to describe society as a whole. If the concept of individualization should withstand as a whole, it is necessary to seek for better definition of individualization.

Due to the critique, theorists of individualization are clarifying their concept. They emphasise the importance of (intimate) relationships and point out the dependency of the individuals on the labour market, institutions and other individuals. Thus one of the contradictions of the concept emerges: after emancipation of the individuals from social classes and gender status, the individual is becoming newly dependent on other individuals and on the structure of society.

The most controversial part of the concept of individualization is – and probably also will remain – the assumption of theorists of individualization about decline in the importance of social classes and gender status. A lot of critics think that these characteristics are still important for the identity of the individual. Individualization also cannot transgress social inequalities. However the theorists of individualization are blind to this.

Some critics suggest preserve the concept of individualization, but move away from the assumption about emancipation of the individuals from social classes and gender status. However, this stands in the very heart of the concept, so it is difficult to give it up.

In response to the claims of critics it could be possible to accept the statement that social class and gender status are important for the identity of the individual despite their decreasing importance. On the basis of some researches [e.g. Lehmann 2009] it can be assumed that the individual can reflect on his/her identity, work on it and (in some cases) change it. However, it is necessary to examine this better, so it can be clarified.

In this controversial point concerning social classes and gender, debate about individualization did not move any further in last few years. Critics make their claims on the base of empirical researches, whereas theorists of individualization ignore them and try to protect their positions in this debate. As a result of this theory of individualization maybe really will fall apart to pieces and loose its strength and persuasiveness which did make it popular not only among sociologists, but also among the educated public.

The last objection of critics questions the notion that individualization affects all equally. A lot of critics suppose that individualization cannot easily overcome all persistent social inequalities. The most common objection here is that members of working class do not have the same access to the capital, which can enable them to create their reflexive self-identity as expected from everybody, as do the members of middle class. However, theorists of individualization totally ignore these arguments, so the situation is the same in this case as it was with the previous objection.

These four most important types of objections are not everything: they do not constitute the whole controversy between theorists of individualization and critics of their concept. There is some difference in the way theorists (and especially Beck) use the concept of individualization and in the way critics do. Each of them looks at the individualization from different perspective. This difference explains, why it sometimes seems as if the arguments of theorists of individualization and the objections of critics did not meet at all.

A large part of researches or critics' objections based on them refers to the life of the individuals in the individualized society. Critics examine intimate relationships,

family, work, leisure activities etc. They are trying to find out whether the individuals get married, vote in elections etc. Simply put: they often examine the individuals' behaviour in individualized society and their reactions on the task which was imposed on them.

Issue, which is often examined by critics of the concept of individualization, is mostly rather the result of individualization, not the part of the individualization as such. This fact is clear if confronted with one of the later articles by Ulrich Beck [2007b]. He clearly explains there that theorists of individualization understood that as macro-social phenomenon. Simultaneously it remain unclear what is the reaction of individuals to this phenomenon. It is not possible to prove the individualization hypotheses on the basis of analysis of the individuals' attitudes or behaviours. The proof has to be find in the analysis of basic civil law, family law etc., which are all addressed to the individual. This imply trend toward institutionalized individualization.

It can be undoubtedly useful to examine possible reactions of the individuals to individualization but it is important to define the subject of debate or research first. If it is not done, the debate can be endless.

Theorists of individualization understand the individualization as macro-social phenomenon. Critics of individualization understand the individualization as the change of life and behaviour of the individuals due to the effect of various ambivalent processes. These are contemporary meanings of individualization. How to connect them together, eventually which one should be examined and discussed, should be the question for further discussion and research.

## Použitá literatura

- Adams, M. 2003. "The reflexive self and culture: A critique." *British Journal of Sociology* 54 (2): 221–238.
- Adkins, L. 1999. „Community and Economy: A Retraditionalization of Gender?“ *Theory, Culture and Society* 16 (1): 119–139.
- Adkins, L. 2004. "Reflexivity: Freedom or habit of gender?" *Sociological Review* 20(6): 21–42.
- Allen, J., N. Henry. 1997. „Ulrich Beck's Society at Work: Labour and Employment in the Contract Service Industries.“ *Transactions of the Institute of British Geographers* 22 (2): 180–196.
- Andersen, R., M. Yang, A. F. Heath. 2006. „Class politics and political context in Britain, 1964–1997: Have voters become more individualised?“ *European Sociological Review* 22(2): 215–228.
- Atkinson, W. 2007. „Beck, Individualization and the Death of Class: A Critique.“ *The British Journal of Sociology* 58 (3): 349–366.
- Banks, M., K. Milestone. 2011. "Individualization, gender and cultural work." *Gender, Work and Organization* 18(1): 73–89.
- Bauman, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bauman, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- Bauman, Z. 2004. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
- Bauman, Z. 2013. *Tekutá láska*. Praha: Academia.
- Beck, U. 1994a. „Jenseits von Stand und Klasse?“ Pp. 43-60 in U. Beck, E. Beck-Gernsheim (eds.). *Riskante Freiheiten. Individualisierung in modernen Gesellschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Beck, U. 1994b. „The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization.“ Pp. 1-55 in U. Beck, A. Giddens; S. Lash. 1994. *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. 2007a. *Vynalézání politiky. K teorii reflexivní modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, U. 2007b. „Beyond class and nation: reframing social inequalities in a globalizing world.“ *The British Journal of Sociology* 58 (4): 679–705.

- Beck, U. 2011. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 2001. *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: SAGE Publications.
- Beck, U., Ch. Lau. 2005. „Second Modernity as a Research Agenda: Theoretical and Empirical Explorations in the ‘Meta-change’ of Modern Society.“ *The British Journal of Sociology* 56 (4): 525–557.
- Berger, P. A., R. Hitzler (eds.). 2010. *Individualisierungen. Ein Vierteljahrhundert „jenseits von Stand und Klasse“?* Wiesbaden: VS Verlag.
- Berger, P. A., P. Steinmüller, P. Sopp. 1993. „Differentiation of Life-Courses? Changing Patterns of Labour-Market Sequences in West Germany.“ *European Sociological Review* 9 (1): 43–65.
- Binkley, Sam. 2009. „Governmentality, temporality and practice: From the individualization of risk to the ‘contradictory movements of the soul’.“ *Time & Society* 18(1): 86–105.
- Borghi, V. 2011. „One-way Europe? Institutional guidelines, emerging regimes of justification, and paradoxical turns in European welfare capitalism.“ *European Journal of Social Theory* 14 (3): 321–341.
- Brannen, J., A. Nilsen. 2005. „Individualisation, Choice and Structure: A Discussion of Current Trends in Sociological Analysis.“ *The Sociological Review* 53 (3): 412–428.
- Brooks, A. 2008. „Reconceptualising reflexivity and dissonance in professional and personal domains.“ *British Journal of Sociology* 59(3): 539–559.
- Connolly, J., A. Prothero. 2008. „Green consumerism: Life-politics, risks and contradictions.“ *Journal of Consumer Culture* 8(2): 117–145.
- Dawson, M. 2012. „Reviewing the Critique of Individualization: The Disembedded and Embedded Theses.“ *Acta Sociologica* 55 (4): 305–319.
- De Beer, P. 2007. „How individualized are the Dutch?“ *Current Sociology* 55 (3): 389–413.

- Denscombe, M. 2001. „Uncertain identities and health-risking behaviour: The case of young people and smoking in Late Modernity.“ *British Journal of Sociology* 52 (1): 157–177.
- Dolan, P. 2009. „Developing Consumer Subjectivity in Ireland: 1900-80.“ *Journal of Consumer Culture* 9 (1): 117–141.
- Duncan, S. 2011. „The World We Have Made? Individualisation and Personal Life in the 1950s.“ *The Sociological Review* 59 (2): 242–265.
- Ekinsmyth, C. 1999. „Professional Workers in a Risk Society.“ *Transactions of the Institute of British Geographers* 24 (3): 353–366.
- Eldén, S. 2012. „Scripts for the ‘good couple’: Individualization and the reproduction of gender inequality.“ *Acta Sociologica* 55 (1): 3–18.
- Elchardus, M. 2009. „Self-control as social control: The emergence of symbolic society.“ *Poetics* 37 (2): 146–161.
- Elchardus, M., W. Smits. 2006. „The Persistence of the Standardized Life Cycle.“ *Time & Society* 15 (2-3): 303–326.
- Elliot, A. 2002. „Beck’s Sociology of Risk: A Critical Assessment.“ *Sociology* 36 (2): 293–315.
- Elliot, A. 2012. „New Individualist Configuration and the Social Imaginary: Castoriadis and Kristeva.“ *European Journal of Social Theory* 15 (3): 349–365.
- Elliot, A., Ch. Lemert. 2006. *The New Individualism. The Emotional Costs of Globalization*. London: Routledge.
- Ferguson, H. 2003. „Welfare, social exclusion and reflexivity: The case of child and woman protection.“ *Journal of Social Policy* 32 (2): 199–216.
- Fevre, R. 2007. „Employment insecurity and social theory: the power of nightmares.“ *Work, Employment and Society* 21 (3): 517–535.
- Frank, D. J., E. H. Mceneaney. 1999. „The Individualization of Society and the Liberalization of State Policies on Same-Sex Sexual Relations 1984 – 1995.“ *Social Forces* 77 (3): 911–943.
- Frank, D. J., J. W. Meyer. 2002. „The Profusion of Individual Roles and Identities in the Postwar Period.“ *Sociological Theory* 20 (1): 86–105.
- Genov, N. B. 1997. “Four Global Trends: Rise and Limitations.” *International Sociology* 12 (4): 409–428.

- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. 2000. *Unikající svět: jak globalizace mění náš život*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Giddens, A. 2001. *Třetí cesta: Obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta.
- Giddens, A. 2003. *Důsledky modernity*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Giddens, A. 2012. *Proměna intimity. Sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*. Praha: Portál.
- Gilding, M. 2010. „Reflexivity over and about convention: The new orthodoxy in the sociology of personal life, formerly sociology of the family.“ *British Journal of Sociology* 61 (4): 757–777.
- Gillies, V. 2005. „Raising the ‚Meritocracy‘: Parenting and the Individualization of Social Class.“ *Sociology* 39 (5): 835–853.
- Halman, L. 1996. „Individualism in Individualized Society? Results from the European Values Surveys.“ *International Journal of Comparative Sociology* 37 (3-4): 195–214.
- Hodkinson, P. 2007. „Interactive Online Journals and Individualization.“ *New Media & Society* 9 (4): 625–650.
- Holmes, M. 2010. „The Emotionalization of Reflexivity.“ *Sociology* 44 (1): 139–154.
- Holmqvist, M. 2009. „Medicalization of unemployment: individualizing social issues as personal problems in the Swedish welfare state.“ *Work, Employment and Society* 23 (3): 405–421.
- Honneth, A. 2004. „Organized Self-Realization: Some Paradoxes of Individualization.“ *European Journal of Social Theory* 7 (4): 463–478.
- Jamieson, L. 1999. „Intimacy Transformed? A Critical Look at the ‘Pure Relationship’.“ *Sociology* 33 (3): 477–494.
- Junge, M. 2002. *Individualisierung*. Frankfurt am Main: Campus.
- Keller, J. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Keller, Jan. 2008. „Jak sociologie přichází o společnost.“ *Sociologický časopis* 44 (5): 989–1006.
- Kim, Y. 2010. „Female Individualization?: Transnational Mobility and Media Consumption of Asian Women.“ *Media, Culture and Society* 32 (1): 25–43.

- Kippele, F. 1998. *Was heißt Individualisierung? Die Antworten soziologischer Klassiker*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Kubátová, H. 2010. *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada Publishing.
- Lehmann, W. 2009. „Becoming Middle Class: How Working-class University Students Draw and Transgress Moral Class Boundaries.“ *Sociology* 43 (4): 631–647.
- Lewis, J. 2007. „Gender, Ageing and the ‘New Social Settlement’: The Importance of Developing a Holistic Approach to Care Policies.“ *Current Sociology* 55 (2): 271–286.
- Lohmann, G. 1996. „The Adaptation of Individual Life to the Inner Infinity of the Metropolis. Forms of Individualization in Simmel.“ *Thesis Eleven* 44: 1–11.
- MacKenzie, R., M. Stuart, C. Forde, I. Greenwood, J. Gardiner, R. Perrett. 2006. „‘All that is Solid?’: Class, Identity and the Maintenance of a Collective Orientation amongst Redundant Steelworkers.“ *Sociology* 40 (5): 833–852.
- McNay, L. 1999. „Gender, Habitus and the Field: Pierre Bourdieu and the Limits of Reflexivity.“ *Theory, Culture and Society* 16 (1): 95–117.
- McRobbie, A. 2008. „Young women and consumer culture.“ *Cultural Studies* 22 (5): 531–550.
- Méndez, M. L. 2008. „Middle class identities in a neoliberal age: tensions between contested authenticities.“ *Sociological Review* 56 (2): 220–237.
- Mythen, G. 2005. „Employment, individualization and insecurity: rethinking the risk society perspective.“ *Sociological Review* 53 (1): 129–149.
- Ødegård, G., F. Berglund. 2008. „Political participation in late modernity among Norwegian youth: an individual choice or a statement of social class?“ *Journal of Youth Studies* 11 (6): 593–610.
- Pollack, D., G. Pickel. 2007. „Religious individualization or secularization? testing hypotheses of religious change – the case of Eastern and Western Germany.“ *British Journal of Sociology* 58 (4): 603–632.
- Poortman, A.-R., A. C. Liefbroer. 2010. „Singles’ relational attitudes in a time of individualization.“ *Social Science Research* 39 (6): 938–949.
- Predelli, L. N., A. Cebulla. 2011. „Perceptions of labour market risks: Shifts and continuities across generations.“ *Current Sociology* 59 (1): 24–41.
- Reimer, S. 1998. „Working in a Risk Society.“ *Transactions of the Institute of British Geographers* 23 (1): 116–127.

- Roseneil, S. 2009. „Haunting in an age of individualization.“ *European Societies* 11 (3): 411–430.
- Rutherford, M. B. 2004. „Authority, Autonomy, and Ambivalence: Moral Choice in Twentieth-Century Commencement Speeches.“ *Sociological Forum* 19 (4): 583–609.
- Schroer, M. 2001. *Das Individuum der Gesellschaft: Synchrone und diachrone Theorieperspektiven*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Skelton, Ch. 2005. „The ‚Individualized‘ (Woman) in the Academy: Ulrich Beck, gender and power.“ *Gender and Education* 17 (3): 319–332.
- Smart, C, B. Shipman. 2004. „Visions in monochrome: families, marriage and the individualization thesis.“ *British Journal of Sociology* 55 (4): 491–509.
- Van Ingen, E., P. Dekker. 2011. „Dissolution of Associational Life? Testing the Individualization and Informalization Hypotheses on Leisure Activities in the Netherlands between 1975 and 2005.“ *Social Indicators Research* 100 (2): 209–224.
- Wiik, K. A., E. Bernhardt, T. Noack. 2010. „Love or Money?: Marriage Intentions among Young Cohabitators in Norway and Sweden.“ *Acta Sociologica* 53 (3): 269–287.